

ВІВЧАРИК Олег Степанович

**Геостратегічне позиціонування України в країнах
Арабського світу/ Geostrategic Positioning of
Ukraine in the Countries of the Arab World**

спеціальність: 291 - Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

освітньо-професійна програма - Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
МВСКм-21
О. С. Вівчарик

Науковий керівник:
д.е.н., професор, О. І. Тулай

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

"__" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **О. І. Тулай**

ТЕРНОПІЛЬ - 2023

План

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА СИСТЕМНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНУ АРАБСЬКОГО СВІТУ	
1.1. Арабський світ: поняття та системні детермінанти формування.....	7
1.2. Концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав у сучасному світі.....	12
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЛІ КРАЇН АРАБСЬКОГО СВІТУ У ГЕОСТРАТЕГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ	
2.1. Геополітичні особливості країн арабського світу.....	26
2.2. Аналіз економічного потенціалу та технологічного розвитку країн арабського світу.....	33
2.3. Соціально-культурні виміри арабського світу.....	41
Висновки до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ АРАБСЬКОГО СВІТУ	
3.1. Аналіз позиціонування України в країнах арабського світу (аналіз політичних, економічних і культурних ініціатив).....	49
3.2. Стратегічні вектори розвитку України в регіоні арабського світу.....	53
Висновки до розділу 3.....	58
ВИСНОВКИ.....	61

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження геостратегічного позиціонування України в регіоні країн арабського світу є вкрай актуальним з огляду на сучасні геополітичні та гео економічні виклики. Передусім аналіз геостратегічного позиціонування стає невід'ємною детермінантою розробки ефективної зовнішньої політики України у контексті геополітичної динаміки та з урахуванням зміни геополітичного ландшафту, де арабський світ відіграє ключову роль. Окрім політичних аспектів, упродовж останніх років набуває все більшого значення диверсифікація зовнішньоекономічних відносин України з країнами арабського світу та їх стратегічне економічне співробітництво. У цьому контексті дослідження геостратегічного позиціонування України в арабському світі допоможе науково обґрунтувати потенційні можливості для розвитку торговельних, економічних та інвестиційних відносин у регіоні, виявити нові можливості для інноваційних рішень, що сприятимуть розвитку обох регіонів. А розуміння соціокультурних і політичних особливостей арабського світу є важливим для успішної взаємодії з країнами арабського світу в контексті розвитку дипломатичних відносин та налагодження культурного обміну. Актуальність даної теми ще більшою мірою зросла у зв'язку з геополітичними турбуленціями та повномасштабною російсько-українською війною. Агресія Росії змусила Україну боротися за «Глобальний Південь», шукаючи зовнішньополітичних союзників, у тому числі й серед країн арабського світу. Адже в ООН і на інших міжнародних майданчиках кожен голос важливий для України. У цьому контексті аналіз безпекових аспектів взаємодії України та арабських країн, налагодження дипломатичного діалогу та пошук точок дотику є надзвичайно важливою для забезпечення як національної, так і міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регіон арабського світу привертає увагу багатьох вчених з різних галузей, а наукові дослідження з проблематики арабського світу вирізняються міждисциплінарністю. Серед

зарубіжних учених, які досліджували цю проблематику варто згадати таких як: Бернар Льюїс – британський історик і арабіст, відомий своїми науковими дослідженнями з історії та культури Близького Сходу; Едвард Саїд – американський літературний критик, який аналізує сприйняття арабського світу країнами Заходу; Едуард Шекердія – грузинський вчений, що спеціалізується в галузі арабістики та ісламознавства. Серед вчених, які займалися вивченням геостратегії, можна виділити таких: британського географа та політичного аналітика Галфорда Макіндера, американського політолога Роберта Коупленда, американського геополітичного аналітика Страчана Тернера, польсько-американського політичного аналітика Збігнева Бжезинського, американського політолога Семюеля Хантінгтона, французького геополітолога Жана Готьє. Ці вчені та багато інших дослідників внесли вагомий внесок у розвиток теорії геостратегії та її вивчення у контексті геополітики та геоекономіки.

Серед українських вчених, які досліджують проблематику геостратегічного позиціонування України в країнах арабського світу в різних контекстах, варто згадати таких як: Ігор Семиволос, Олексій Субочев, Зоряна Луцишин, Олег Мозговий, Ірина Іващук, Тетяна Фролова, Олена Катрич Ольга Сегеда. Проте, в українській науці недостатньо вивченими залишаються питання щодо системних детермінант формування геостратегічного позиціонування України в регіоні арабського світу.

Мета кваліфікаційної роботи – узагальнити теоретичні засади та системні детермінанти формування регіону арабського світу; обґрунтувати роль країн арабського світу у геостратегічному контексті з урахуванням геополітичних, геоекономічних та соціокультурних детермінант; окреслити вектори геостратегічного позиціонування України в регіоні арабського світу. Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

- розкрити поняття та системні детермінанти формування арабського світу з урахуванням географічних, історичних та етнокультурних особливостей;

- систематизувати концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав у сучасному світі;
- узагальнити геополітичні особливості розвитку країн арабського світу;
- науково обґрунтувати системні детермінанти економічного потенціалу та технологічного розвитку країн арабського світу;
- систематизувати соціокультурні особливості геостратегічного позиціонування країн арабського світу;
- проаналізувати особливості, сильні та слабкі сторони позиціонування України в регіоні арабського світу;
- окреслити стратегічні вектори розвитку України в регіоні арабського світу.

Об’єктом дослідження є регіон арабського світу як явище в системі міжнародних відносин.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти геостратегічного позиціонування України в країнах арабського світу.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи та емпіричні прийоми дослідження і, зокрема: історичний і діалектичний, аналізу і синтезу, сходження від абстрактного до конкретного, метод класифікації, групування та систематизації, структурно-логічний та емпіричний методи, компаративний аналіз та метод експертних оцінок.

Інформаційною базою дослідження є наукові праці українських та закордонних вчених, монографічна та енциклопедична література, наукові статті, збірники наукових праць за результатами міжнародних конференцій, Інтернет-джерела, аналітичні звіти й офіційні інформаційні матеріали аналітичних центрів, міжнародних і регіональних організацій.

Наукова новизна одержаних результатів. У процесі дослідження отримано такі наукові результати, що містять елементи наукової новизни:

- науково обґрунтовано системні детермінанти формування регіону арабського світу з урахуванням його географічних, історичних та етнокультурних особливостей;
- систематизовано концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав у сучасному світі; аргументовано, що геостратегічне позиціонування держав визначає не лише геополітичну картину світу, але й стратегічні можливості чи обмеження, з якими країни стикаються на світовій арені;
- обґрунтовано геостратегічну роль країн арабського світу з урахуванням геополітичних, гео економічних та соціокультурних детермінант; окреслено вектори геостратегічного позиціонування України в регіоні арабського світу.

Практичне значення одержаних результатів. Кваліфікаційна робота містить висновки і пропозиції, які мають практичне значення у контексті розробки стратегічних векторів розвитку співпраці України з країнами арабського світу. У роботі систематизовано концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав у сучасному світі, що може слугувати методологічною основою для формування геостратегічного позиціонування України в регіоні арабського світу. Проведений компаративний аналіз країн арабського світу дав можливість узагальнити їх геополітичні, економічні, технологічні та соціокультурні особливості, що дозволяє науково обґрунтувати сильні та слабкі сторони позиціонування України в регіоні арабського світу.

Структура та обсяг роботи. Композиційно кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 52 найменувань. Робота містить 5 таблиць, 6 рисунків. Загальний обсяг роботи – 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА СИСТЕМНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ГЕОСТРАТЕГІЧНОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ РЕГІОНУ АРАБСЬКОГО СВІТУ

1.1. Арабський світ: поняття та системні детермінанти формування

Дослідження теми геостратегічного позиціонування України в країнах арабського світу доцільно розпочати із географічного та етнокультурного означення регіону, який в сучасних геополітичних відносинах називають арабським світом. Термін «арабський світ» є дискусійною дефініцією і специфічним за географічними межами регіоном.

У широкому розумінні арабський світ – це термін, який вказує на географічний, культурний, історичний і етнічний простір, де проживає арабськомовне населення. Іншими словами, арабський світ об'єднує країни та регіони, де арабська мова є основною або однією з основних (офіційних) мов, а культурні, історичні та релігійні аспекти арабської ідентичності відіграють важливу роль.

У географічному контексті арабський світ охоплює значну частину Близького Сходу та Північної Африки (Рис. 1.1).

До складу арабського світу входять 22 держави, 10 з яких географічно розташовані на Африканському континенті, зокрема: Алжир, Джибуті, Єгипет, Коморські острови, Лівія, Мавританія, Марокко, Сомалі, Судан, Туніс; і 12 на Близькому Сході, у тому числі: Бахрейн, Ємен, Ірак, Йорданія, Катар, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Оман, Палестинська Автономія, Саудівська Аравія, Сирія. У кожній з цих країн арабська мова і культура відіграють важливу роль у формуванні суспільства. Окрім цього арабський світ тісно пов'язаний з ісламом, оскільки значна частина арабського населення є мусульманами, а

святих текстів ісламу – Коран – написані арабською мовою, що є важливим аспектом арабської культури та ідентичності.

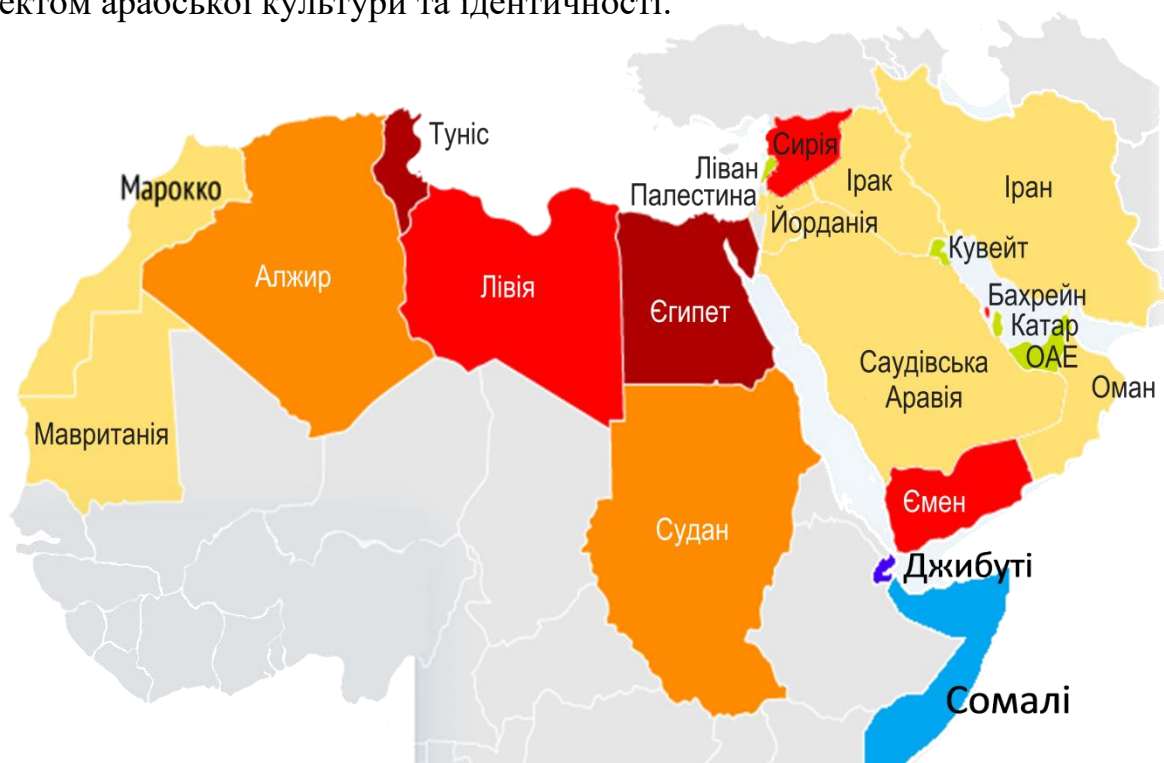

Рис. 1.1. Склад регіону арабського світу за географічною ознакою
Побудовано автором.

Загалом площа, яку займають країни арабського світу складає 13 млн км² (для порівняння площа Європи – 10 млн км²) з населенням 360 млн. осіб.

Найбільша за площею країна Арабського світу – Алжир (2 382 741 км²), Саудівська Аравія на Близькому Сході (2 150 000 км²) займає більшу частину Аравійського півострова; найменша країна – Бахрейн (695 км²); єдина острівна країна арабського світу – Коморські острови.

Регіон арабського світу є осередком зародження історії людства та однією із колисок цивілізації. Тут утворилися перші відомі держави, винайдено алфавіт, освоєно зрошувальне рільництво, а також тут виникла одна зі світових релігій – іслам.

Історично Арабська держава, що виникла на Аравійському півострові на початку VII століття, перетворилася на теократичну світову імперію

(халіфат), у межах якої згодом після завойовницьких походів опинилися країни Середнього Сходу і вся Північна Африка, а столицею став Багдад.

З Аравійського півострова поширився іслам (мусульманство), учення якого (підкорення владі Аллаха) проголосив пророк Магомет (570-632), який у був змушений покинути Мекку і в 622 році пішов у місто пророка Медину (Саудівська Аравія). Саме 622 рік згодом був означений як перший рік мусульманського літочислення, а святі місця у цих містах та Іраку вважаються святинами мусульманства.

Нині арабський світ – це один із найбільш суперечливих, геополітично нестабільних, економічно неоднорідних (фрагментованих) субрегіонів світу. Він знаходиться в складному геополітичному середовищі з численними конфліктами та геостратегічними викликами, що впливають на розвиток регіону. Конфліктними векторними полями регіону є: по-перше, арабо-ізраїльське протистояння низки арабських країн (Йорданія, Ліван, Палестина, Сирія та ін.) та Ізраїлю; по-друге, релігійні протистояння в Іраку; по-третє, проблема курдів у Сирії та Іраку; по-четверте, політична конфронтація країн арабського світу та країн Заходу; по-п'яте, країни регіону чи не найбільше в світі стикаються з різними формами тероризму. Країни арабського світу залишаються об'єктом геополітичних інтересів США, ЄС, Росії, а останнім часом і Китаю, оскільки цей регіон є одним із провідних світових постачальників нафти та центр походження потужних міграційних потоків. Саме тому, в геополітичному вимірі цей регіон часто йменують «світовим перехрестям» і алегорично порівнюють, що там завжди «пахне порохом і нафтою».

Регіон арабського світу є неоднорідним за формами державного правління. Тут є абсолютні монархії (Саудівська Аравія (теократична) та Оман); конституційні монархії (Бахрейн, Йорданія, Катар, Кувейт, Марокко, ОАЕ); республіки (Ємен, Ірак, Сомалі, Судан, Туніс та ін.). За державним устроєм більшість країн арабського світу є унітарними; федеративні – ОАЕ, Ірак, Сомалі, Союз Коморських островів, Судан.

Економіку арабського світу представляють переважно країни-експортери нафти, найбільшими з яких є Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати. Натомість країни, які не виробляють нафту, наприклад, Єгипет і Йорданія, досягли помітного прогресу в диверсифікації своєї економіки; вони інвестують в такі сектори, як туризм, фінанси та виробництво. Країни регіону досить неоднорідні за рівнем ВВП на душу населення (найвищі стандарти життя в ОАЕ та Катарі; найбідніші – Ємен, Сомалі, Сирія), вони відрізняються за рівнем економічної диверсифікації і рівнем залежності від нафтових доходів. У світовому ВВП країни арабського світу займають незначну частку (Рис. 1.2), проте в геоekonomічному просторі їх називають «енергетичними монархіями» де нафта і газ є основою «пустельної економіки» [7]. У регіоні зосереджено 66% світових запасів нафти і 26% природного газу. Лише країни Близького Сходу забезпечують понад третину світового поживання стратегічно важливих вуглеводнів.

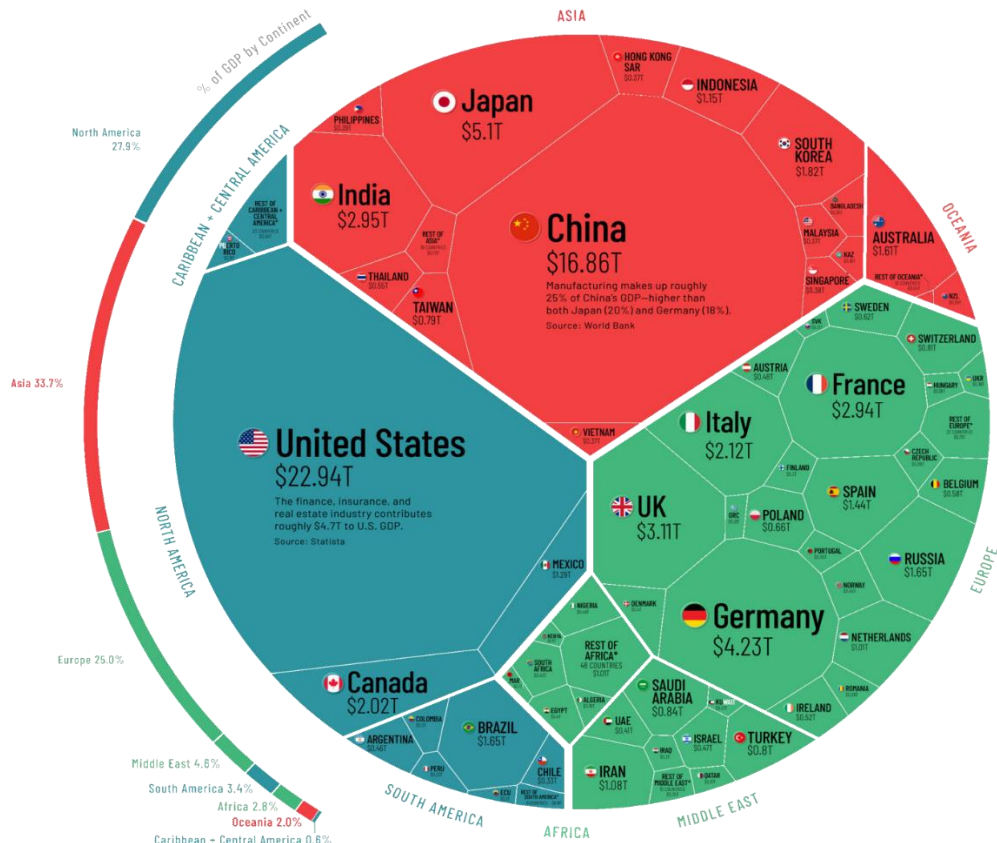

Рис. 1.2. Структура світового ВВП у 2021 році за даними МВФ.

Разом з тим, країни арабського світу стикаються з багатьма соціально-економічними проблемами, передусім із безробіттям серед молоді, економічною нерівністю та залежністю від нафтових доходів у деяких країнах. Водночас регіон має значні можливості для розвитку торгівлі та логістики через стратегічне географічне розташування, а також потенціал для диверсифікації економіки, залучення інвестицій, у тому числі у відновлювані джерела енергії, молоде та зростаюче населення.

У геополітичних питаннях арабський світ залишається неоднорідним і фрагментованим. Так, зокрема, на офіційному рівні більшість арабських держав зберігають нейтралітет щодо російсько-української війни. Їхня реакція визначається не стільки рівнем двосторонніх відносин з Україною, скільки характером контактів зі США та Росією. В умовах, коли конфлікт безпосередньо не зачіпає їхніх інтересів, арабські держави розглядають власну позицію як актив під час торгів із глобальними гравцями.

Таким чином, формування арабського світу визначається низкою системних детермінантів, які охоплюють географічні, історичні, культурні та релігійні аспекти. Країни регіону арабського світу розташовані в зоні Близького Сходу та Північної Африки, що визначає геополітичне положення арабського світу. Різноманіття природних умов і ресурсів впливає на розвиток господарства, структуру економіки і суспільства. Спадщина історичних подій, таких як формування халіфатів, арабські завоювання та науковий розквіт в середньовіччі, вплинули на формування арабської культури та ідентичності. Арабська мова, література, мистецтво і архітектура відіграють ключову роль у соціокультурній ідентичності арабського світу. Важливим аспектом арабської ідентичності є також іслам; священні тексти Корану та принципи ісламського віровчення впливають на суспільство, політику, право та культуру арабських країн. За єдністю арабської мови стоять різні культурні традиції та звичаї, оскільки арабський світ складається з різноманітних етнічних груп, які визначають його культурну та соціальну різноманітність.

Арабський світ є різноманітним за своєю природою, і його країни можуть відрізнятися за різними аспектами, такими як політика, економіка і суспільство. Однак спільною рисою залишається спільна мова і культурні та історичні зв'язки, які визначають арабський світ як унікальний регіон світу.

1.2. Концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав у сучасному світі

В умовах сучасних глобальних трансформацій концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав стають одним із визначальних елементів розуміння політичної динаміки та розвитку міжнародних відносин. Геостратегічне позиціонування держав визначає не лише політичну картину світу, але й стратегічні можливості чи обмеження, з якими країни стикаються на світовій арені. Розглянемо ключові теоретичні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування країн у сучасному світі з урахуванням сучасних викликів і тенденції, які впливають на формування нового наукового погляду на геостратегічну динаміку у глобалізованому світі.

Передусім варто зауважити, що в історичній ретроспективі термін «геостратегія» тривалий час використовувався як синонім для ідентифікації та опису різних геополітичних стратегій. Геостратегія як наука почала динамічно розвиватися у XX столітті, а в 1950 році американський географ та геополітичний аналітик Реджинальд К. Голденберг виокремив геостратегію в окремий науковий напрям. Він поєднав географічні концепції з міжнародними відносинами та запропонував концепцію геостратегії як «аналітичного інструменту» для розуміння взаємозв'язків і функціональної детермінованості між географією та політикою. Реджинальд К. Голденберг вважав, що географічні фактори (такі як географічне розташування, рельєф, клімат, ресурси тощо) мають велике значення для визначення внутрішньої і зовнішньої політики держав і відносин між ними. З того часу геостратегія розвивається як окрема галузь наукових досліджень, що займається вивченням географіч-

них і геополітичних чинників, які впливають на національну безпеку, зовнішню політику та відносини між державами.

Серед вчених, які займалися вивченням геостратегії, можна виділити таких: британського географа та політичного аналітика Галфорда Макіндера, американського політолога Роберта Коупленда, американського геополітичного аналітика Страчана Тернера, польсько-американського політичного аналітика Збігнєва Бжезинського, американського політолога Семюеля Хантінгтона, французького геополітолога Жана Готьє. Ці вчені та багато інших дослідників внесли вагомий внесок у розвиток теорії геостратегії та її вивчення у контексті геополітики та геоекономіки.

У широкому розумінні геостратегія – це галузь науки, яка вивчає взаємозв'язки між географією та політикою і те, як географічне положення країни впливає на її політику, військову стратегію та зовнішні відносини. Іншими словами, геостратегія досліджує, як географічні фактори впливають на діяльність держави. Вона включає аналіз військових, економічних, геополітичних та культурних факторів, які впливають на політичні рішення держави. Геостратегія також досліджує геополітичні конфлікти, геополітичні блоки, регіональну безпеку та глобальну стійкість.

Метою геостратегії є розуміння географічних факторів, які впливають на політику держави, забезпечення її безпеки та стабільності. Геостратегія є важливим інструментом для вирішення геополітичних проблем та для формування ефективної зовнішньої політики держави. Зокрема, геостратегія включає аналіз географічного розташування держав, їх територій, кордонів, природних ресурсів, інфраструктури, особливостей кліматичних та геополітичних факторів. Це дозволяє зрозуміти, які впливи можуть мати ці фактори на внутрішню та зовнішню політику держави, а також як держава може використовувати свої природні ресурси та географічне розташування для своєї стратегії.

Геостратегічний аналіз також дозволяє зрозуміти роль географії у міжнародних відносинах та конфліктах. У цьому сенсі він розглядає вплив гео-

графічних факторів на зовнішню політику держави, у тому числі військові операції, дипломатичні відносини, торгівельні та економічні відносини з іншими країнами.

Геостратегія може бути також використана для розуміння і прогнозування геополітичних тенденцій та визначення стратегічних інтересів держави. У цьому сенсі вона допомагає розробляти ефективну зовнішню та внутрішню політику держави, вирішувати конфлікти, сприяти розвитку економіки та підвищенню її конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

Теорія геостратегії базується на декількох концепціях, основними з яких є: концепція класичної геополітики, концепція нової геополітики та концепція геоекономіки.

Концепція класичної геополітики сформувалася в кінці XIX – на початку XX століття. Вона базується на ідеї, що географічне положення країни та її взаємовідносини з сусідніми державами визначають її потенційні можливості та загрози. Класична геополітика наголошує на значенні території, географічних меж та історичних традицій для формування національної геостратегії.

Концепція нової геополітики набула розвитку в другій половині XX століття. Вона базується на ідеї, що геополітична ситуація в світі змінюється через глобалізацію, розвиток технологій та зміну «балансу сил». Нова геополітика наголошує на значенні економічної та культурної влади у формуванні національної геостратегії, яка до того ще й залежить від використання технологій та впливу глобальних тенденцій.

Геоекономічна концепція поєднує елементи геополітики та економіки. Вона базується на ідеї, що географічні фактори, ресурси та інфраструктура впливають на економічну діяльність країни, визначають її національну геоекономічну стратегію.

За рівнем активності держав на світовій арені виділяють такі види геостратегії: наступальна (експансіоністська); «активної участі»; стримувальна (оборонна); залежна; відступальна (Табл. 1.1).

Поняття «експансія» є одним із ключових у геополітиці, у зміст якого вкладають, передусім, територіальну експансію і військово-політичний вплив держави, що базуються на «жорсткій силі». Експансіонізм може бути характерний не лише зовнішній політиці великих (у географічному плані) держав, але й середніх і малих. З огляду на змістовне наповнення, методи й інструменти експансіоністської геостратегії держави, розрізняють такі її види: військова, політична, ідеологічна, економічна, демографічна, інформаційна, культурно-цивілізаційна. Вони тісно пов'язані між собою і реалізуються державами, як правило, комбіновано, з урахуванням їхніх потенційних можливостей і національних інтересів, а також з урахуванням сучасної геополітичної ситуації у світі та його регіонах.

Таблиця 1.1

Види геостратегій за рівнем активності держав на світовій арені

Види геостратегій	Загальна характеристика	Приклади країн
Наступальна (експансіоністська)	Спрямована на розширення сфер впливу держави, отримання тотального контролю над геопростором та його елементами.	США, Китай, Росія, Японія, ЄС, Ірак
«Активної участі»	Спрямована на посилення ролі держави на міжнародній арені за рахунок політичного, економічного, культурного співробітництва з іншими країнами, активної участі в міжнародних заходах щодо забезпечення миру та безпеки у світі, розв'язання глобальних проблем людства тощо.	Канада, Великобританія, Фінляндія, Швеція, Норвегія, Португалія та ін. Серед країн арабського світу: ОАЕ Саудівська Аравія
Стримувальна (оборонна)	Спрямована на забезпечення захисту від агресивних дій чи різних форм експансії з боку інших держав і блоків; збереження державою своїх позицій на міжнародній арені, забезпечення консервації «статус-кво» за підтримки геополітичних союзників для спільної протидії експансії.	Більшість країн арабського світу
Залежна	Геостратегія держави, що підпорядкована інтересам провідних геостратегічних «гравців», які здійснюють на них потужний політичний та економічний тиск.	Значна частина постсоціалістичних та постколоніальних країн, частково країни арабського світу
Відступальна	Припускає стиснення сфери геополітичного впливу держави і навіть скорочення її фізичної території; може передбачати	Розпад СРСР

	«відступ по всьому фронту» на зовнішньополітичній арені чи прагнення зберегти хоча б частину свого впливу на інші держави.	
--	--	--

Систематизовано і побудовано автором.

Якщо політична експансія передбачає розширення політичного впливу держави у геопросторі та встановлення політичного контролю на об'єктах експансії, то економічна експансія здійснюється не лише окремими державами, але й міжнародними організаціями і транснаціональними корпораціями, економічний потенціал яких може перевищувати можливості окремих держав. Політична експансія може мати як прямий характер, так і передбачати встановлення прихованого контролю над органами державної влади суверенних держав та їх політичними елітами і, зокрема: 1) на керівних посадах у вищих органах державної влади розставляються «агенти впливу», які реалізують політику, що відповідає інтересам «латентного експансіоніста»; 2) використовуються інструменти цілеспрямованого політичного та економічного тиску (санкції, організація міжнародної ізоляції, невизнання легітимної влади країни, як у Єгипті і Лівії в 2011 році, Сирії у 2012 році). Натомість економічна експансія за умов глобалізації економічних процесів виступає як провідна і передбачає: кредитно-фінансову та валютну, ресурсну, товарну і технологічну. Наприклад, володіння окремими державами (передусім арабського світу) великими запасами енергоносіїв дає їм можливість використовувати їх як інструмент геополітичного впливу на зовнішніх партнерів.

Важливою складовою експансіоністської геостратегії держави в умовах сьогодення є володіння високими технологіями, які дозволять домінувати у виробництві високотехнологічної продукції. За таких умов країнам з низьким рівнем технологічного розвитку відводиться роль «сировинних придатків» найбільш розвинених держав та їх ТНК.

В епоху діджиталізації особливої актуальності набуває інформаційна експансія, яка спрямована на домінування в інформаційному просторі інших країн через повний або частковий інформаційний вплив. Підконтрольні іноземній державі медіа нав'язують населенню країни упереджені політичні погляди, формують бажану для «агресора» точку зору на ті чи інші геополітичні події, як наприклад, російські наративи і пропаганда, що поширюються в країнах арабського світу через арабськомовне видання Аль-Манар. Відтак,

інформаційна експансія виступає як дієвий засіб політичної, ідеологічної, культурної та економічної експансії.

Цивілізаційна експансія здійснюється, як правило, через укорінення в людській свідомості відповідних культурних (в широкому розумінні) архетипів, і зокрема: поведінкових (суспільних, політичних, правових), релігійних і світоглядних, культурних і мовно-лінгвістичних тощо. Найпоширенішою ознакою-індикатором цивілізації є, як правило, релігія, яка виступає засобом конкуренції «за людські душі». Потужні конфесії поширюють свою діяльність на міжнародній арені, використовуючи найрізноманітніші канали суспільної комунікації, зокрема: навчальні заклади, дослідницькі центри, журнали і газети, а також здійснюючи релігійну пропаганду через телебачення, радіо й інтернет. Оскільки мова є однією з найбільш суттєвих ознак етнічності, то мовно-лінгвістична експансія є достатньо ефективним засобом забезпечення етнічної асиміляції. Наприклад, процес лінгвістичної експансії англійської мови як «мови світового спілкування», сприяє сприйняттю західної, особливо американської, культури багатьма народами світу, формуючи при цьому стереотипи про «престижність» та «універсальність» англійської мови та культури. Етнічна експансія у поєднанні з демографічною може здійснюватися через мігрантів, які заповнюють геополітичний простір іншої країни. Прикладом демографічної експансії у поєднанні з етнічною та економічною є активна хвиля еміграції з країн арабського світу під час «Арабської весни» та війни в Сирії.

Кожна держава, з огляду на свої амбіції на міжнародній арені, намагається підвищити свій авторитет та забезпечити реалізацію своїх національних інтересів. Для реалізації цієї мети потрібна не експансія, а активізація участі держави в системі міжнародних відносин на різних її ієрархічних рівнях. Геостратегія «активної участі» передбачає спрямування зовнішньої політики держави на активізацію її присутності на міжнародній арені через розвиток політичної, економічної та культурної співпраці з іншими країнами, посилен-

ня її суб'єктності в міжнародних заходах із забезпечення миру і безпеки, розв'язанні глобальних проблем людства тощо.

За нинішніх умов найбільш адекватною і перспективною для держави є геостратегія «активної участі», яка спрямована на активізацію її впливу у глобальних і регіональних політичних, економічних та культурних процесах без експансії та домінування і, яка відповідає інтересам рівноправного партнерства та взаємовигідного співробітництва між країнами. Така геостратегія є, певною мірою, ідеалістичною, проте й найбільш оптимістичною.

Геостратегія має складну структуру, а її розробка базується на врахуванні різних елементів, серед яких можна виділити такі: 1) за географічною ознакою – розташування країни, її природні ресурси, територія; 2) за політичною ознакою – форма правління, вектори зовнішньої та особливості внутрішньої політики, політична стабільність та безпека; 3) в економічному плані – економічний потенціал країни, рівень її розвитку, обсяги торгівлі та інвестицій; 4) у військовому плані – збройні сили країни, військова потужність та стратегія оборони; 5) в культурному аспекті – культурна спадщина, мова, релігія, національна ідентичність; 6) в інформаційному плані – рівень доступності та використання інформації, медіа та інформаційна безпека; 7) в соціальному аспекті – демографічний склад населення, рівень освіти та культури, ступінь розвитку соціальної сфери; 8) і загалом у стратегічному аспекті – плани та цілі країни щодо розвитку, визначення пріоритетів та шляхів досягнення цих цілей. Усі ці елементи можуть по-різному комбінуватися, а вагомість кожного з них може змінюватися відповідно до конкретної ситуації, в якій знаходиться країна. Разом з тим, загальна мета геостратегії – захист національних інтересів держави та забезпечення її безпеки в системі міжнародних відносин.

Розробка геостратегії передбачає визначення кращих способів досягнення геополітичних цілей держави, оцінювання загроз і можливостей, а також планування дій з урахуванням існуючих ресурсів та обмежень.

Розробка геостратегії держави базується на результатах стратегічного аналізу, що передбачає вивчення впливу багатьох факторів, так званих «системних детермінант», які впливають на її формування та реалізацію. Під системними детермінантами геостратегії держави розуміють фактори, які впливають на її формування і реалізацію та визначають геостратегічне позиціонування держави в системі міжнародних відносин, її стратегічні цілі, завдання та інструменти досягнення цих цілей. Кінцевим продуктом стратегічного аналізу в даному випадку є розробка геостратегії держави та моделі її геостратегічного позиціонування в системі міжнародних відносин.

Стратегічний аналіз передбачає вивчення впливу таких системних детермінант на формування та реалізацію геостратегії держави (Рис. 1.3):

Рис. 1.3. Блок-схема проведення стратегічного аналізу системних детермінант для розробки геостратегії держави [17].

- *факторів зовнішнього середовища опосередкованого впливу, які не мають індивідуальних особливостей щодо конкретної країни;*
- *факторів зовнішнього середовища безпосереднього впливу (фактори, на які держава може впливати за умови безпосередньої стратегічної комунікації);*
- *факторів внутрішнього середовища (умови і фактори, які перебувають під безпосереднім контролем відповідних органів влади і рішення щодо яких приймаються у тісній координації між ними).*

У результаті визначається геостратегічне позиціонування держави у глобальному просторі й розробляються та приймаються стратегічні рішення.

Аналіз факторів зовнішнього середовища опосередкованого впливу проводиться за методикою PESTEI-аналізу і базується на оцінці факторів макrorівня, що відповідають аббревіатурі PESTEI (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Методика PESTEI-аналізу факторів зовнішнього середовища щодо геостратегічного позиціонування держави

PESTEI	Фактори	Критерії та індикатори аналізу
P	Political environment Геополітичні фактори	географічні (географічне розташування держави і розміри її території, наявність природних ресурсів, доступ до моря тощо); внутрішньо- і зовнішньополітичні чинники (політична система і державна ідеологія, зовнішньополітичні відносини та зовнішній вплив, участь держави у структурах багатосторонньої дипломатії
E	Economic environment Економічні фактори	кон'юнктура світової економіки, конкурентоспроможність та економічний потенціал розвитку держави, характер і динаміка її економічних відносин з іншими країнами та групами країн, обсяги зовнішньої торгівлі та інвестицій тощо
S	Sociocultural environment Соціокультурні фактори	демографічні (віковий та етнічний склад населення, рівень розвитку освіти, культури та соціальної сфери); культурні (культурні традиції і цінності держави; культурна спадщина, мова, релігія; національна ідентичність та ставлення до інших країн тощо
T	Technological environment Технологічні фактори	доступність до інновацій, можливість використання новітніх технологій для захисту національних інтересів і національної безпеки держави
E	Ecological environment Екологічні фактори	рівень забезпечення сталого розвитку, захист довкілля і збереження природних ресурсів країни
I	Information environment Інформаційна / медіа сфери	доступ до інформації, рівень забезпечення медіа та інформаційної безпеки

При розробці геостратегії держави необхідно також проводити аналіз факторів зовнішнього середовища безпосереднього впливу та факторів внутрішнього середовища. Аналіз факторів зовнішнього середовища безпосереднього впливу базується на SWOT-аналізі, де (S (Strengths) – сильні сторони, W (Weaknesses) – слабкі сторони, O (Opportunities) – можливості, T (Threats) – загрози) (рис. 1.4).

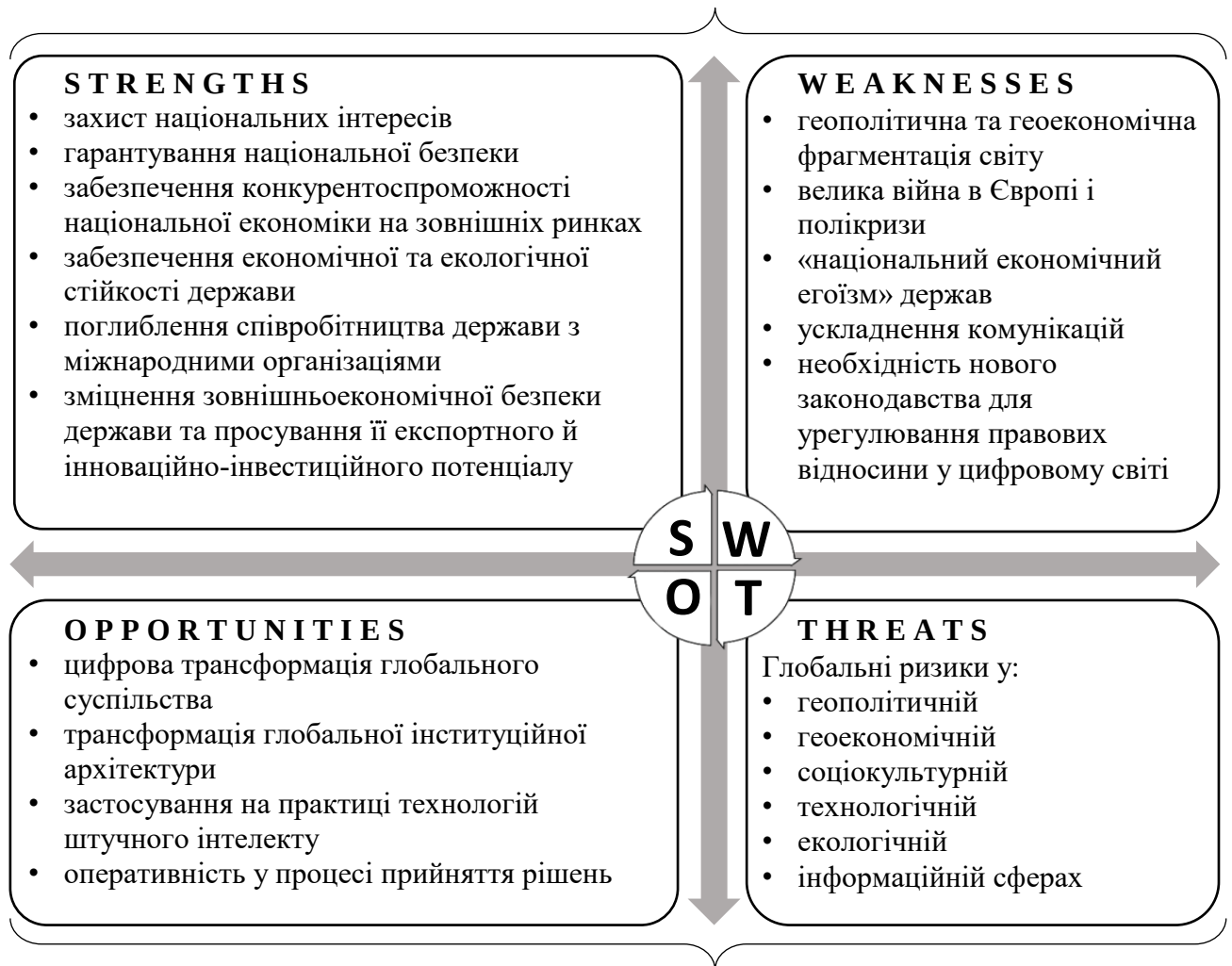

Рис. 1.4. SWOT-аналіз системних факторів впливу на прийняття геостратегічних рішень [17].

Розроблено і побудовано автором.

Натомість аналіз факторів внутрішнього середовища може базуватися на *SNW-аналізі* (*S (strength position) – сильна позиція, N (neutral position) – нейтральна позиція, W (weakness position) – слабка позиція*).

Таким чином, шляхом комбінації впливу окремих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, можна проаналізувати комплексний вплив системних детермінант на розробку геостратегії держави; окреслити можливі сценарії геостратегічного позиціонування держави у геопросторі, визначити «геостратегічні домінанти» у прийнятті рішень.

Висновки до розділу 1

У результаті дослідження теоретичних засад та системних детермінантів формування регіону арабського світу узагальнено особливості сучасного розвитку країн арабського світу, розкрито концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав у сучасному світі, зроблено відповідні висновки й узагальнення.

1. Формування арабського світу визначається низкою системних детермінантів, які охоплюють географічні, історичні, культурні та релігійні аспекти. Країни регіону арабського світу розташовані в зоні Близького Сходу та Північної Африки, що визначає геополітичне положення арабського світу. Різноманіття природних умов і ресурсів впливає на розвиток господарства, структуру економіки і суспільства. Спадщина історичних подій, таких як формування халіфатів, арабські завоювання та науковий розквіт в середньовіччі, вплинули на формування арабської культури та ідентичності. Арабська мова, література, мистецтво і архітектура відіграють ключову роль у соціокультурній ідентичності арабського світу. Важливим аспектом арабської ідентичності є також іслам; священні тексти Корану та принципи ісламського віровчення впливають на суспільство, політику, право та культуру арабських країн. За єдністю арабської мови стоять різні культурні традиції та звичаї, оскільки арабський світ складається з різноманітних етнічних груп, які визначають його культурну та соціальну різноманітність.

2. Арабський світ – це один із найбільш суперечливих, геополітично нестабільних, економічно неоднорідних (фрагментованих) субрегіонів світу. Він знаходиться в складному геополітичному середовищі з численними конфліктами та геостратегічними викликами, що впливають на розвиток регіону. У світовому ВВП країни арабського світу займають незначну частку проте в гео економічному просторі їх називають «енергетичними монархіями» де нафта і газ є основою їхньої «пустельної економіки». У регіоні зосереджено 66% світових запасів нафти і 26% природного газу. Країни арабського світу

стикаються з багатьма соціально-економічними проблемами, передусім із безробіттям серед молоді, економічною нерівністю та залежністю від нафтових доходів. Водночас регіон має значні можливості для розвитку торгівлі та логістики через стратегічне географічне розташування, а також потенціал для диверсифікації економіки, залучення інвестицій, у тому числі у відновлювані джерела енергії, молоде та зростаюче населення.

3. В умовах сучасних глобальних трансформацій концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав стають одним із визначальних елементів розуміння політичної динаміки та розвитку міжнародних відносин. Геостратегічне позиціонування держав визначає не лише політичну картину світу, але й стратегічні можливості чи обмеження, з якими країни стикаються на світовій арені. Геостратегічний аналіз дозволяє зрозуміти роль географії у міжнародних відносинах та конфліктах, вплив географічних факторів на зовнішню політику держави, у тому числі військові операції, дипломатичні відносини, торгівельні та економічні відносини з іншими країнами.

4. Геостратегія держави має складну структуру, а її розробка базується на врахуванні різних елементів, серед яких можна виділити такі: 1) за географічною ознакою – розташування країни, її природні ресурси, територія; 2) за політичною ознакою – форма правління, вектори зовнішньої та особливості внутрішньої політики, політична стабільність та безпека; 3) в економічному плані – економічний потенціал країни, рівень її розвитку, обсяги торгівлі та інвестицій; 4) у військовому плані – збройні сили країни, військова потужність та стратегія оборони; 5) в культурному аспекті – культурна спадщина, мова, релігія, національна ідентичність; 6) в інформаційному плані – рівень доступності та використання інформації, медіа та інформаційна безпека; 7) в соціальному аспекті – демографічний склад населення, рівень освіти та культури, ступінь розвитку соціальної сфери; 8) і загалом у стратегічному аспекті – плани та цілі країни щодо розвитку, визначення пріоритетів та шляхів досягнення цих цілей. Усі ці елементи можуть по-різному комбінуватися, а

вагомість кожного з них може змінюватися відповідно до конкретної ситуації, в якій знаходиться країна. Разом з тим, загальна мета геостратегії – захист національних інтересів держави та забезпечення її безпеки в системі міжнародних відносин.

5. Розробка геостратегії держави базується на результатах стратегічного аналізу, що передбачає вивчення впливу багатьох факторів, так званих «системних детермінант», які впливають на її формування та реалізацію. Запропоновано під системними детермінантами геостратегії держави розуміти фактори, які впливають на її формування і реалізацію та визначають геостратегічне позиціонування держави в системі міжнародних відносин, її стратегічні цілі, завдання та інструменти досягнення цих цілей. Комбінації впливу окремих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, дають можливість проаналізувати інтегрований вплив системних детермінантів на розробку геостратегії держави; диференціювати можливі сценарії геостратегічного позиціонування держави у геопросторі і, відповідно, визначають «геостратегічні домінанти» у прийнятті рішень.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ РОЛІ КРАЇН АРАБСЬКОГО СВІТУ У ГЕОСТРАТЕГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

2.1. Геополітичні особливості країн арабського світу

Геостратегічне позиціонування країн арабського світу визначається багатьма чинниками і обумовлене історичним, культурним, економічним та політичним впливом. Зважаючи на це, варто передусім проаналізувати ключові аспекти геополітичного позиціонування країн арабського світу.

Однією з основних геополітичних особливостей є значний релігійний вплив. Більшість країн арабського світу є мусульманськими країнами. Іслам має значний вплив на усі сфери життя, в тому числі, й на зовнішню політику. Різні інтерпретації ісламу та споконвічні суперечки між сунітами та шиїтами призводять до суспільних коливань та політичної нестабільності в регіоні.

Суттєвий вплив на геополітичне позиціонування країн арабського світу має фокусування на нафтовій економіці. Значні запаси вуглеводневих ресурсів, а зокрема нафти, робить більшість країн арабського світу ключовими учасниками світового ринку нафти. Потреба та залежність світової економіки від використання вуглеводнів надає країнам, багатим на цей ресурс, значний геополітичний вплив та важливість у міжнародних відносинах.

Країни арабського світу є ключовими учасниками світового ринку нафти та газу. Так Саудівська Аравія має одні з найбільших нафтових резервів у світі. Вона є ключовим виробником та експортером нафти. Завдяки своїм величезним резервам нафти, країна суттєво впливає на світові ціни на нафту та геополітичні події в регіоні та світі. Не менш значущий вплив має Ірак, як один із найбільших нафтовиробників регіону. Ірак інтенсивно нарощує потужності щодо освоєння нових нафтових свердловин, що дозволяє йому збільшувати частку експорту нафтової продукції та залишатись одним із ключових геополітичних гравців на ринку. Ще одним стратегічним геополітичним гравцем арабського світу у цій сфері є Об'єднані Арабські Емірати

(ОАЕ). ОАЕ активно розвивають свою економіку, диверсифікуючи інвестиційні потоки й значну частку інвестицій спрямовуючи в ненафтові сектори, однак нафта та газ й надалі залишаються ключовими експортними товарами. Сьогодні через розвиток інновацій та технологій ОАЕ акцентують увагу на розвитку високотехнологічних методів видобутку та обробки нафти й газу. Не менш значущим гравцем на ринку нафти є Кувейт, який має значні нафтові резерви та є великим експортером нафти (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Доведені світові запаси нафти TOP 20 країн станом на 2013 рік.

млрд. тон та млрд. барелів

№	Країна	млрд. тонн (BP)	млрд. барелів (BP)
1	 Венесуела	46,58	298,35
2	 Саудівська Аравія	36,52	265,85
3	 Канада	28,09	174,32
4	 Іран	21,57	157,00
5	 Ірак	20,24	150,00
6	 Кувейт	13,98	101,50
7	 ОАЕ	12,98	97,80
8	 Росія	12,74	93,03
9	 Лівія	6,31	48,47
10	 США	5,37	44,18
11	 Нігерія	5,01	37,14
12	 Казахстан	3,93	30,00
13	 Катар	2,60	25,06
14	 КНР	2,47	18,08
15	 Бразилія	2,27	15,59
16	 Ангола	1,71	12,67
17	 Алжир	1,54	12,20
18	 Мексика	1,53	11,08
19	 Норвегія	1,00	8,68
20	 Еквадор ^[3]	1,20	8,19
	<i>СВІТ РАЗОМ</i>	238,2	1687,89

За даними [48].

Аналіз даних, наведених в таблиці 2.1, дозволяє констатувати, що саме країни арабського світу є ключовими геополітичними гравцями так званої світової «вуглеводневої економіки». Сьогодні у ТОП 20 світових лідерів за запасом нафти 8 країн арабського світу, що складає 47,94% світових запасів нафти. Наглядно концентрацію за геополітичним впливом відображено на рисунку 2.1, де чітко прослідковується домінування країн арабського світу – 48,8% світових запасів вуглеводнів, на другому місці Венесуела – 19,6%, далі Канада і США – 14,1% і лише після цього йде Росія з колишніми пост-радянськими країнами – 7,5%.

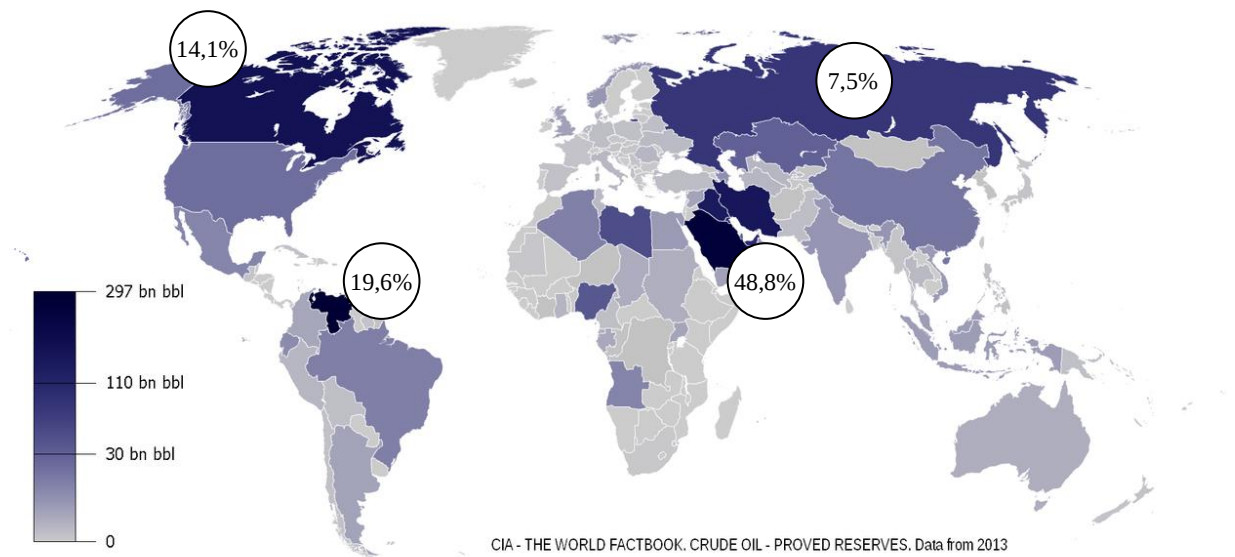

Рис. 2.1. Світові запаси нафти у регіональному зрізі та по країнах

Побудовано автором за даними [48].

Важливою геополітичною особливістю країн арабського світу є висока концентрація тут регіональних конфліктів. Більшість країн арабського світу стикається зі складними регіональними конфліктами, такими як боротьба за владу, внутрішні протистояння та проблеми з тероризмом. Наприклад, війна в Сирії та конфлікт в Ємені, війна в Ізраїлі та секторі Газа. Усі ці протистояння і конфлікти є складними за своєю структурою і впливають не лише на весь регіон, але й на світ загалом.

Країни арабського світу мають різні політичні системи, від конституційних монархій до республік. Окремі з них стикаються з питаннями щодо демократії, прав людини та політичної стабільності.

Не менш важливим є позиціонування кран арабського світу у сфері міжнародних відносин. Багато країн арабського світу підтримують тісні відносини з іншими регіональними та глобальними гравцями. Зокрема, особливо помітним тут є вплив США, країн Європи, Росії та Китаю, які відіграють значну роль у геополітичному контексті.

Також важливим є ставлення кран арабського світу, як важливих геополітичних гравців, до України, а особливо у світлі повномасштабної російської агресії. Україна має чітко відслідковувати настрої та уміло балансувати між ключовими геополітичними гравцями, оскільки інтереси гравців на геополітичній карті світу лежать у різних площинах.

Відслідковуючи реакцію арабського світу на війну в Україні доводиться констатувати той факт, що вона була доволі стриманою, значна частина країн арабського світу не підтримала санкції проти Росії та не розірвала з нею зв'язки як політичні, так і економічні.

У контексті зазначеного зауважимо, що значний вплив на формування думки про становлення багатопольярного світу із різними центрами впливу у країнах арабського світу мала розв'язана Росією показова війна в Сирії. Росія всіляко поширює наратив, що вона «бореться із колективним Заходом за всіх, хто недолюблює Америку».

В умовах сьогодення складаються об'єктивні умови, коли західний світ програє інформаційне протистояння в арабському просторі. Однак усвідомлення того, що диктатура не є сприйнятливою і не може протиставлятися демократії (що не завжди притаманно ментальності країнам арабського регіону) спонукає арабські країни намагатись зберігати нейтралітет щодо війни в Європі. Деякі країни цього регіону мляво засуджують дії Росії, інші мовчать, намагаючись зберегти геополітичний баланс, щоб не погіршити відносини ні з США, ані з Росією.

Більшість країн арабського світу проводять політику диверсифікації зв'язків у геополітичному просторі. Окремі з них сприймають Росію як одну

зі сфер свого геополітичного впливу і не хочуть розривати з нею будь-які домовленості та зв'язки. Такий підхід – типовий для країн арабського світу [6].

До прикладу Сирія – беззаперечний союзник Росії. Вона перша і поки що єдина в регіоні визнала, слідом за Росією, самопроголошені «ДНР» і «ЛНР». Вона ж проголосувала проти березневої резолюції ООН 2022 року, що засуджує російську агресію. Показовим є той факт, що частина країн Близького Сходу та Північної Африки, серед яких Алжир, Ірак, Іран та ОАЕ, утрималися від підтримки цієї резолюції, а такі, як Марокко, взагалі не брали участі в голосуванні.

«Варто зазначити, що багато країн арабського регіону історично мають тісніші зв'язки зі США, однак останнім часом Росія стала значно важливішим партнером як у комерційному, так і військовому плані», – зазначає координаторка програми Близького Сходу і Північної Африки Європейської ради з міжнародних відносин Келлі Петілло [6].

Щодо геополітичного балансування, то тут країни арабського світу є вправними гравцями – вони більшістю голосів все ж таки проголосували за резолюцію ООН, яка засуджує російські дії в Україні, але далі цього символічного жесту так і не пішли.

Боротьба за інформаційний простір арабського світу останнім часом повною мірою акцентується на молоді через поширення інформації в соціальних мережах. Тут домінантною виступає Росія, а Захід і Україна цю інформаційну війну поки що програють. За даними Університету Канзасу, зокрема, Близькосхідної програми Міжнародного центру Вудро Вільсона щодо вивчення питання висвітлення в арабськомовному світі теми війни в Україні чітко простежується тенденція до того, що арабськомовний контент, в основному надходить із джерел, лояльних до Росії.

Це означає, що молоді араби (60% населення молодше 25 років) читають ту інтерпретацію подій, яку пропонує їм Росія, а не Україна та західний світ. Альтернативної точки зору майже немає, а той мінімум, що надходить від незалежних каналів, губиться у тисячах повідомлень з російських арабсь-

комовних ЗМІ. До США (на відміну від Росії) у багатьох країнах арабського світу ставляться з недовірою. За даними дослідження настроїв молоді в арабських країнах, молодь тяжіє більше до Росії, ніж до США – 70% назвали Росію союзником (26% – ворогом), США назвали союзником 57% (і 41% – ворогом).

В арабськомовних соціальних медіа антизахідні настрої регулярно підживлюються, зокрема, просуваються наративи про колоніалізм і подвійні стандарти Заходу. Ключовий посил – різниця у ставленні до біженців з України та арабського світу: до українців ставляться з прихильністю, їх тепло приймають у Європі, а від біженців з Ємену, Сирії та Афганістану – «відгороджуються парканами».

«Не бачу жодної різниці між вторгненням Джорджа Буша в Ірак у 2003 році та вторгненням Путіна в Україну. Ер-Ріяд не бере участі в цьому конфлікті», – так висловлює загальну думку громадян країн Перської затоки Мансур Альмарзокі – професор політології та директор Центру стратегічних досліджень Інституту дипломатичних досліджень принца Сауда Аль-Фейсала в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія) в інтерв'ю німецькому Spiegel [49]. Таким чином, арабські країни мають інше бачення ситуації в світі, загалом, та в Україні, зокрема, ніж США та Європа.

При аналізі геополітичних особливостей країн арабського світу слід окремо згадати про кровопролитні протести 2011 року, що увійшли в історію як «арабська весна». На жаль, вони не призвели до демократичних змін, а мали в арабському світі зворотний ефект – майже всі країни відтоді повернулися до авторитаризму і втратили останні крихти віри в демократію.

Крайнє опитування громадської думки показало, що жителі країн арабського світу втрачають віру в те, що демократія може забезпечити стабільність на Близькому Сході та у Північній Африці.

Існує думка, що успіх Росії в російсько-українській війні лише зміцнить авторитаризм на Близькому Сході, а багатьом державам арабського світу захочеться і в себе зробити «мінікопію Росії» [6].

У геополітичному контексті Росія використовує той момент, що США знизили свій інтерес до країн арабського світу, і на цьому просторі утворився «політичний вакуум», який вона намагається заповнити. Багато експертів висловлюють думку, що поворотним моментом, який змінив розклад сил в арабському світі і змістив фокус в бік Росії стала війна в Сирії та участь у ній Росії. «Росія показала, на що здатна, ще в Сирії, вона продемонструвала жорстку силу, а арабський світ силу поважає і так само ставиться до Росії», – таку думку озвучив Фабріс Баланш – директор дослідницької групи з Середземномор'я і Близького Сходу Вашингтонського інституту політики Близького Сходу [6]. Він переконаний, що США не дотримались обіцянки і не покарали режим сирійського президента за використання хімічної зброї, чим розв'язали руки Башару Асаду і його головному союзнику – Росії.

З того часу, на думку експерта, арабські країни вважають, що колективний Захід не на стільки сильний, як Росія, і він не готовий застосувати силу так, як це робить режим Путіна. У арабських лідерів від сирійської війни залишилося відчуття, що Росія «своїх не кидає», тоді як США не підтримали ні Мубарака в Єгипті, ні Зіна аль-Абідін бен Алі в Тунісі, які пішли на хвилі протестів «арабської весни».

Війна в Україні вже торкнулася кількох важливих для економіки арабського світу секторів – від нафти та газу до імпорту сільськогосподарської продукції, торгівлі зброєю та туризму.

Нафтовим країнам Перської затоки поточна ситуація в Україні на руку, оскільки збільшення цін на вуглеводні дозволяє їм більше заробити й нарощувати постачання газу до Європи, яка відмовилась від постачання нафти і газу з Росії.

Щодо імпорту сільськогосподарської продукції, то Ліван, Туніс і Єгипет не менше залежать від російського зерна чим від українського; а до ОАЕ релокується російський бізнес. Єгипет разом з Росією підтримує одну зі сторін конфлікту у сусідній Лівії, тоді як Алжир купує в Росії зброю, Марокко

сподівається на голос Росії в Раді безпеки у суперечці із Західною Сахараю, а Іран і Росія – союзники в Сирії.

Разом з тим, в арабських країнах зростає невдоволення населення тим, як влада бореться з черговою кризою, спровокованою вторгненням Росії в Україну, що може призвести до протестів і ще більше посилити нестабільність на Близькому Сході та за його межами.

Відтак, подальше ставлення арабського світу до війни в Україні залежить від успіхів чи невдач Росії. Арабські держави – прагматичні і спостерігатимуть за поведінкою США, оскільки Вашингтон залишається важливим союзником для багатьох країн регіону.

Таким чином, геополітична картина Арабського світу складна і визначається багатьма векторами впливу, як зовнішніми – впливом США та Росії на політику регіону, так і внутрішніми – впливом культури, релігії, економіки та різноманітних конфліктів у середині регіону.

2.2. Аналіз економічного потенціалу та технологічного розвитку країн арабського світу

Глобалізація у сфері економіки передбачає розвинену багатовекторну економічну співпрацю на світовому рівні, економічну відкритість країн, обмеженість протекціоністських заходів держав, залучення у світові ланцюги виробництва, доданої вартості і торгівлі.

Країни арабського світу наприкінці 90-х рр. XX ст. розпочали успішно реалізовувати ідеї економічної інтеграції на регіональному рівні. Попри це їм не вдалося реалізувати задумані плани. Частина арабських країн, таких, як Ємен, Ірак, Ліван, Сирія, Судан, Сомалі, не змогли активно долучитися до економічних інтеграційних процесів. Лише 5-8% товарообігу країн арабського світу припадає на міжарабську торгівлю. Окрім цього, промислове виробництво в арабських країнах практично повністю залежить від іноземного імпорту. При цьому слід зазначити, що арабський регіон не має власно-

го ефективного сільського господарства, а тому імпортують основні продовольчі продукти з європейських країн, у тому числі з України.

Відсталість господарського розвитку частини арабських країн пояснює низький рівень економічної інтеграції в регіоні. Це, своєю чергою породжує залежність слаборозвинених країн від світового ринку. Подолати подібну проблему арабським країнам заважає не завжди здорова конкуренція в регіоні. Низка реформ, проведених в арабських країнах (за винятком тих, що експортують нафту і газ) у 70–80-ті рр. XX ст. не принесли бажаних результатів. Саме тому країни арабського світу потребують дієвих кроків, спрямованих на розвиток регіональної інтеграції, яка має базуватися на реальній довірі в межах міжарабських економічних і політичних об'єднань.

Певні кроки у цьому контексті вже робляться. Так, наприклад, Алжир, Марокко, Єгипет, Йорданія, Ліван і Туніс прислухалися до рекомендацій МВФ і Світового банку та розпочали низку реформ у своїх країнах в економічній сфері. Окремі країни, такі, як Бахрейн, Єгипет, Саудівська Аравія та інші зареєстрували свої фондові біржі. Також варто згадати про регіональну колаборацію, яка почала реалізовуватися з 1945 року, коли було створено Лігу арабських держав, до якої увійшло більшість країн арабського світу; а також Раду співпраці арабських держав Перської затоки, засновану в 1981 році та Союз арабського Магрибу, який почав працювати з 1989 року.

Загалом економічний потенціал країн арабського світу є значним, оскільки цей регіон володіє стратегічними запасами природних ресурсів, таких як нафта і газ, а також має важливе стратегічне геополітичне розташування. Однак, варто зауважити, що рівень економічного розвитку варіюється від країни до країни.

Розглянемо основні складові економічного потенціалу країн арабського світу. Багато країн арабського світу є провідними світовими виробниками та експортерами нафти і газу. Ці ресурси є основним джерелом доходів для багатьох країн та визначають їхню економічну динаміку.

Таблиця 2.2

ТОР 20 країн за обсягами видобутку нафти

	Країна	Видобуток барелів/день	Частка від світового видобутку %
	Світ	91,100,000 ^[1]	100%
	 <i>Ліга арабських держав</i>	24,171,503	29.71%
1	 США	14,021,000	12.01%
2	 Саудівська Аравія	11,624,000	10.06%
3	Російська Федерація	10,847,000	8.91%
4	 Іран	4,172,000	4.77%
5	 КНР	3,991,000	4.56%
6	 Канада	3,289,000	3.90%
7	 Мексика	3,001,000	3.56%
8	 ОАЕ	2,798,000	3.32%
9	 Бразилія	2,572,000	3.05%
10	 Кувейт	2,494,000	2.96%
11	 Венесуела	2,472,000	2.93%
12	 Ірак	2,399,000	2.85%
13	 Норвегія	2,350,000	2.79%
14	 Нігерія	2,211,000	2.62%
15	 Алжир	2,125,000	2.52%
16	 Ангола	1,948,000	2.31%
17	 Лівія	1,790,000	2.12%
18	 Казахстан	1,540,000	1.83%
19	 Велика Британія	1,502,000	1.78%
20	 Катар	1,213,000	1.44%

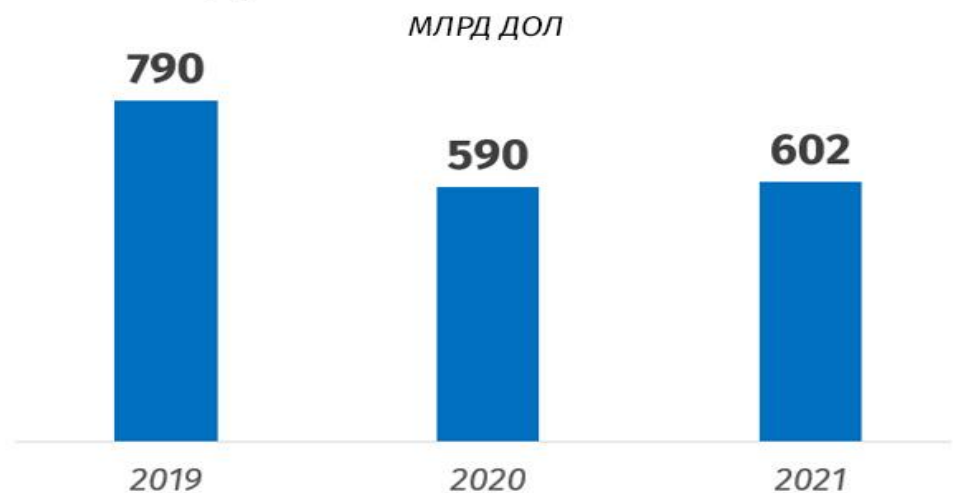
[The World Factbook. CIA USA. Country Comparison: Oil - production](#)

Разом з тим, варто зауважити, що на нафтовому ринку країн арабського світу останніми роками стає все менше економіки і більше політики та глобальних викликів: ембарго проти РФ, війни на Близькому Сході, кліматичні зміни, загроза глобальної рецесії тощо. Так, зокрема, під час пандемії Covid-19 у світі найбільшою мірою постраждали торгівля, авіаційний транспорт і туризм. Попит на бензин різко впав, а отже – і на нафту. Ціна еталон-

ної марки Brent обвалилася на 70%. Ключовим виробникам сировини довелося різко зменшити видобуток, готуючись до затяжного економічного спаду.

Однак рецесія минула швидко. Попит на нафту почав динамічно зростати, а нарощування видобутку гальмувало в усьому світі. Нафтовидобувна галузь виявилась недоінвестованою, а відкриття свердловин – дорогим. Відтак, дефіцит нафти на світовому ринку призвів до того, що до червня 2022 року ціна на Brent підвищилася до 120 дол. за барель. Прогнози великих банків свідчили про те, що буде ще гірше. Так, влітку 2022 року Goldman Sachs очікував зростання цін на Brent до 140 дол. за барель. Однак, прогноз не справдився: світ знову занурився в рецесію, споживання нафти скоротилося, а ціни обвалилися. Гальмівні процеси у світовій економіці призвели до падіння ціни на нафту нижче 90 дол. за барель, що не вписувалося в плани ОПЕК. Заручившись підтримкою партнерів з ОПЕК+, країни-експортери почали скорочувати видобуток, і ціни знову пішли вгору. На цій загальносвітовій хвилі та через падіння цін на сировину інвестиції у видобуток нафти і газу скоротилися у 2022 році на 24% порівняно з 2019 роком (Рис. 2.2).

ЯК ЗМЕНШИЛИСЬ ГЛОБАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ У ВИДОБУТОК НАФТИ ТА ГАЗУ?

Джерело: Rystad energy

Рис. 2.2. Динаміка глобальних інвестицій у видобуток нафти і газу

В умовах геополітичної турбулентності та геоекономічної фрагментації, країни-експортери нафти почали впроваджувати захисні політики. Так, у травні генеральний директор найбільшої нафтової компанії у світі Saudi Aramco Амін Насер попередив, що невдовзі світовий попит на нафту знову зросте. Він закликав збільшити інвестиції та залучити нафтові компанії до діалогу та кліматичної дипломатії.

Країни ОПЕК+ вирішили скоротити видобуток на 2 млн. барелів на добу, мотивуючи це падінням попиту. Хоча, Саудівська Аравія могла б піти назустріч США в обмін на політичні поступки, однак це не відбувається з кількох причин:

- по-перше, конфлікт відновлювальних та викопних джерел енергії став надто принциповим, а конкурентоздатність нафтової галузі є питанням майбутнього Саудівської Аравії та інших країн регіону;
- по-друге, високі ціни на нафту – це шанс для бюджету Саудівської Аравії вийти в профіцит замість дефіциту, який тривав останні шість років;
- по-третє, Саудівська Аравія віддаляється від США, адже центр споживання нафти зміщується з Америки в Індію та Китай; Сполучені Штати після «сланцевої революції» у 2010-х роках наростили його видобуток на 140% та перетворилися з великого партнера на головного конкурента;
- по-четверте, Джо Байден під час виборів позиціонував себе як ворог Саудівської Аравії і намагався зробити країну «ізгоєм» через вбивство журналіста Джамаля Хашогджі і припинив підтримувати країну у війні в Ємені.

Таким чином, скорочення видобутку нафти країнами ОПЕК+ є не тільки боротьбою за інвестиції, а й частиною політичного протистояння, через яке гальмуватиме світова економіка.

Нагадаємо, що в 1973 році політичний конфлікт Саудівської Аравії і США уже спричинив світову енергетичну кризу та розкручування інфляції до 15% – удвічі більшої, ніж зараз.

Скорочення видобутку ОПЕК+ на 2 млн. барелі у США сприйняли як агресію, ключову роль у якій відіграє саме Саудівська Аравія як неформаль-

ний лідер картелю. Помічник Джо Байдена Джейк Саліван заявив, що США за принципом реторсії можуть переглянути військово-технічне співробітництво із саудитами. Якщо США припинять постачати зброю до Саудівської Аравії, це може зламати всю систему безпеки в регіоні та призвести до ще більших проблем з постачанням нафти.

Адже, як відомо, загрозою для арабських монархій є Іран, який завдав ударів по енергетичних об'єктах. Востаннє це було у 2019 році, коли підконтрольні Ірану єменські хусити ракетами вивели з ладу два великі саудівські заводи з переробки нафти в Абкайку та Хурайсі. Тоді видобуток Саудівської Аравії на певний час скоротився вдвічі. Протистояння Ірану та Саудівської Аравії в регіоні тривале і досить гостре. І саме США допомагають Саудівській Аравії, постачаючи системи ППО (саудити є найбільшим покупцем американської зброї).

Ще одним потужним козирем США є антикартельний законопроект NOPEC. Він ще не запрацював, але є пропозиції включити його до оборонного законодавства. Якщо він набуде чинності, то США зможе переслідувати компанії з країн ОПЕК, які, на їхню думку, беруть участь у монопольних змовах. Проте, Саудівській Аравії є чим відповісти. У 2019 році країна погрожувала перевести розрахунки за нафту з долара на інші валюти. Це, своєю чергою, може похитнути позицію долара як світової резервної валюти, хоча реалізувати це доволі складно.

Останнім часом також почалися розмови про вступ саудитів в об'єднання БРІКС, до якого вже входять Бразилія, Росія, Індія, Китай та Південна Африка. Цю групу країн часто протиставляють Заходу. Зрештою, Саудівська Аравія може просто штучно утримувати ціни на нафту високими і виснажувати американську та світову економіку. Якщо кількість нафти на світовому ринку не збільшиться, енергетична криза у світі загостриться, а загроза глобальної рецесії стане ще реальнішою.

Окремої уваги заслуговує аналіз запуску інфраструктурних проєктів та технологічного розвитку країн арабського світу. Так, країни регіону мають

великі інфраструктурні проєкти, такі як висотні будівлі, порти, аеропорти та інші об'єкти, що сприяють розвитку країн арабського світу та приваблюють інвестиції. Також країни активно інвестують у сферу технологій та розвивають інноваційні економіки. Зокрема, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) динамічно перетворюються на глобальний центр інновацій та технологій, пропонуючи величезний спектр можливостей для підприємств у галузі інформаційних технологій.

У Дубай діє технологічний парк, який активно сприяє розвитку та інтеграції технологій у всі сфери життя. Тут діють інкубатори, акселератори, інноваційні хаби, які надають стартапам та ІТ компаніям можливості для зростання і співпраці з іншими бізнесами. Уряд ОАЕ пропонує різноманітні програми фінансової підтримки для технологічних стартапів та інноваційних компаній, що включають гранти, кошти інвестиційних фондів та інші інструменти для сприяння розвитку бізнесу.

Варто зазначити, що упродовж останніх 5 років ОАЕ знаходяться в топ-20 країн у світовому рейтингу легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Reports by World Bank 2018-2023). І країна продовжує спрощувати регулювання ведення бізнесу для цілей залучення інвестицій та іноземного капіталу. Система оподаткування перебуває у фазі реформування. Так з 2023 року введений податок на прибуток за ставкою 9% – для компаній, зареєстрованих на мейнленді, і за ставкою – 0% для компаній, зареєстрованих у зонах вільної торгівлі, так званих фрі-зонах. Ставка ПДВ – 5% застосовується тільки для постачання товарів та послуг для внутрішнього ринку, постачання у фрі-зони та на експорт – не оподатковується. А головне – в ОАЕ відсутній прибутковий податок на фізичних осіб, як і будь-які зарплатні податки чи збори, та відсутній податок на дивіденди, що приваблює інвесторів та кваліфікований персонал.

З 2015 року країна демонструє дуже стабільний ріст ВВП, який коливається в діапазоні 2-5% в рік. Показник інфляції в ОАЕ є стабільно одним з найнижчих у світі, і не піднімається вище ніж 5% за останні 15 років. При

цьому курс національної валюти – арабського дірхама (AED) регулюється Національним Банком та є стабільним також протягом останніх 15 років, і тримається на рівні 3,67 AED за 1 USD. З огляду на зазначене, ОАЕ знаходяться в топ-10 економічно стабільних країн світу.

Розташування ОАЕ на перехресті світових торговельних маршрутів робить їх ідеальним місцем для розвитку ІТ компаній з можливістю доступу до ринків Азії, Європи та Африки (MENA регіону). Якщо зростанню економіки, розвитку будівництва, інфраструктури та інновацій в Саудівській Аравії може позаздрити будь-яка країна світу, то шлях до цього ринку лежить через ОАЕ.

В умовах сьогодення ОАЕ активно інвестують у такі галузі, як штучний інтелект, блокчейн, кібербезпека та відновлювальна енергетика. Це відкриває додаткові можливості для ІТ-компаній, які спеціалізуються у цих галузях [15].

Технологічний розвиток країн арабського світу тісно пов'язаний із розвитком ринку фінансових послуг у регіоні. Деякі міста, такі як Доха та Дубай, вже стали регіональними фінансовими центрами, надаючи широкий спектр фінансових послуг.

Зокрема, Міжнародний фінансовий центр Дубай (DIFC) є одним із провідних світових фінансових центрів і місцем базування найбільшої та найбільш розвиненої екосистеми фінансових технологій (FinTech) на Близькому Сході, в Африці та Південній Азії (MEASA). Регіон складається з 72 країн з приблизним населенням в три мільярди осіб. У DIFC працюють більше 25 600 спеціалістів з більш як 2400 компаній, включаючи провідних регіональних і глобальних гравців у сфері фінансових послуг. Концепція DIFC полягає у тому, щоб управляти майбутнім фінансів. Сьогодні вона пропонує одне з найбільш комплексних середовищ для фінансування венчурного капіталу і FinTech, в тому числі економічно ефективні рішення ліцензування, цілеспрямоване регулювання, інноваційні програми прискорювачів і фінансування стартапів на стадії росту.

Важливою галуззю економічного розвитку країн арабського світу є туризм. Деякі країни розвивають галузь туризму, приваблюючи іноземних туристів за допомогою розкішних курортів, культурних заходів та інфраструктури відпочинку.

Разом з тим, важливо також враховувати економічні виклики, які виникають час від часу в регіоні арабського світу і, зокрема, такі як залежність країн від нафтових та газових доходів, потреба в диверсифікації економіки та соціальна нестабільність.

2.3. Соціокультурні виміри геостратегічного позиціонування країн арабського світу

У сучасному глобалізованому світі на міждержавну співпрацю впливають різні фактори, у тому числі цивілізаційні та крос-культурні особливості, в основі яких закладені різні системи цінностей, різні механізми прийняття зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних рішень, що безумовно впливає на вибудовування стратегічних комунікацій між країнами. А як відомо, стратегічні комунікації – важлива складова геостратегічного позиціонування держав у глобальному просторі. Для успішного формування і зміцнення стратегічних комунікацій важливе значення має розуміння особливостей соціокультурних традицій країн та стереотипів у їхньому сприйнятті, які обумовлюють соціокультурні виміри геостратегічного позиціонування країн у сучасному геопросторі.

«У кожного народу є свій особливий духовний світ, який віддзеркалює його соціальні, географічні, етнічні, мовні та інші особливості, формує його національний характер, традиції, звичаї і звички» [28]. Відтак, соціокультурні виміри геостратегічного позиціонування країн формувалися під впливом багатьох соціально-економічних та природно-ландшафтних детермінант, що загалом визначили чинники культурної диференціації різних країн і регіонів.

Соціокультурні виміри геостратегічного позиціонування країн арабського світу розглянемо з використанням методологічного апарату крос-культурної компаративістики. Зокрема, методи крос-культурної компаративістики дозволяють виявити так звані «культурні синдроми», що відображають певні цінності, норми і моделі поведінки, етнокультурні особливості, традиції та способи життя в різних країнах та регіонах (Табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Критерії етнокультурної компаративістики та якісний аналіз соціокультурного позиціонування країн арабського світу [Шинк.]

Культурний синдром	Характеристика критерію етнокультурної компаративістики	Позиціонування країн арабського світу
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
«Індивідуалізм – Колективізм»	В індивідуалістських культурах особистісна ідентичність домінує над груповою, яка більше характерна для колективістських культур	<i>Колективізм</i> (переважає належність до групи – родини, фірми, компанії, нації; схильність до колективної системи прийняття рішень)
«Домовленості – Відносини»	В культурі, базованій на домовленостях, відносини – наслідок угод; натомість в культурі, базованій на відносинах, угоди – наслідок відносин	<i>Відносини</i> (щире ставлення викликає довіру, а на довірі будуються відносини)
«Високий – Низький» контекст	«Низький контекст» вказує на те, що інформація транслюється за допомогою слів, надається перевага прямому стилю комунікації, не приймається двозначність висловлювань, цінується вміння говорити коротко і по справі	<i>Високий контекст</i> (інформація передається у тому числі за допомогою невербальних засобів; велике значення мають особисті зв'язки і статус)
«Відкритість – Закритість»	У відкритих культурах переважає толерантне ставлення до відхилення поведінки індивідів від усталених соціальних норм	<i>Закритість</i> (неприпустимість ненормативної поведінки)
«Монохронне – Поліхронне» ставлення до часу	В монохронних культурах цінується пунктуальність, а основою ділового спілкування є дотримання графіків і дедлайнів	<i>Поліхронне</i> ставлення до часу (як правило представники цих культур не пунктуальні)
«Висока – Низька» дистанція у владі	Дистанція влади характеризує те, як різні культури заохочують / підтримують відмінності в статусі і владі між індивідами	<i>Висока</i> дистанція у владі (демонструють високу статусну диференціацію)
«Маскулінність – Фемінність»	Цей культурний синдром характеризує ступінь заохочення або підтримки диференціації між статтями у сфері виробничих цінностей	<i>Маскулінність</i> (мають вищий рівень гендерної диференціації у сфері виробничих цінностей; тут цінуються матеріальні речі та влада)

Систематизовано та побудовано автором за [28].

Аналіз даних таблиці 2.3 свідчить про те, що в країнах арабського світу переважає колективістський культурний синдром, а отже, тут надається перевага родині, компанії, нації та цінується схильність до колективної системи прийняття рішень. Тут щире ставлення до партнерів викликає довіру, а на довірі будуються відносини. «Високий» культурний контекст вказує на те, що інформація передається і сприймається в країнах арабського світу дуже часто за допомогою невербальних засобів. Практично у всіх країнах велике значення мають особисті зв'язки і статус; представники цих культур демонструють високу статусну диференціацію у владі та не сприймають ненормативну поведінку. Як правило представники країн арабського світу не пунктуальні і мають вищий рівень гендерної диференціації у сфері виробничих цінностей. Окрім цього, варто наголосити, що домінуючою релігією в арабському світі є іслам, який впливає на всі сфери життя, включаючи сімейні та суспільні цінності. Ісламські традиції, звичаї та цінності мають сильний вплив також на економіку і фінансову систему регіону. Водночас, стереотипне уявлення про арабсько-мусульманську культуру є дещо упередженим і не відповідає дійсності. Насправді цінності та особливості класичної арабсько-мусульманської культури є досить релевантними до тих викликів, які супроводжують сучасні глобалізаційні процеси. Зокрема, ідеологічне розмаїття арабсько-мусульманського суспільства віддзеркалює визнання поряд з ісламом християнства, іудаїзму та інших вірувань.

Країни арабського світу мають глибоку та ідентичну культурну спадщину, на формування якої вплинули, передусім, стародавні цивілізації, зокрема, ісламська. Не зважаючи на те, що кожна арабська країна має свою унікальну культуру, водночас арабську культуру країн регіону об'єднують спільні елементи, включаючи арабську мову, літературу і каліграфію, музику і танці, кухню та звичаї.

Серед соціокультурних вимірів геостратегічного позиціонування країн арабського світу слід виділити арабську мову, яка з різними діалектами та регіональними варіаціями, залишається основною мовою регіону. Вона слугує об'єднуючою мовою для арабських громад і має культурне та релігійне значення.

Сучасний соціальний розвиток країн арабського світу визначається певними особливостями, включаючи освітні можливості та статус жінок в арабському світі. Упродовж останніх десятиліть спостерігається динамічний розвиток системи освіти. Особлива увага приділяється вищій освіті та дослідницьким програмам. Зокрема, Об'єднані Арабські Емірати та Катар доклали значних зусиль для вдосконалення систем освіти та сприяння інноваціям і дослідженням. Натомість інші країни все ще стикаються з проблемами, пов'язаними з доступом до якісної освіти. Саме тому країни арабського світу намагаються удосконалити свої освітні системи та збільшити доступ до якісної освіти. У регіоні все більше уваги приділяється науковим дослідженням, інноваціям та професійному навчанню.

Зміни в соціальному розвитку передбачають розширення прав жінок та їхню участь у суспільстві та на ринку праці. Однак у більшості країн існують виклики у досягненні повноцінної гендерної рівності.

Аналізуючи соціокультурні виміри геостратегічного позиціонування країн арабського світу слід окремо зупинитися на феномені «Арабської весни» – серії вуличних протестів, що прокотилися регіоном арабського світу з грудня 2010 року й швидко охопили більшість країн Північної Африки і Близького Сходу. Аналіз причин і наслідків «Арабської весни» через призму десятирічного розвитку різних країн регіону, свідчить про те, що дотепер не має однозначної позиції щодо цих подій. Реалії відображають суперечливий характер цього періоду, де кожна країна пережила і продовжує переживати свій унікальний шлях розвитку. Так, наприклад, у Тунісі та Єгипті об'єктивні дані свідчать про певний прогрес і покращення у житті громадян. З іншого

боку, ситуація в Сирії та Лівії стала помітно гіршою, де мирні повстання переросли у громадянські війни і призвели до трагічних наслідків.

«Арабська весна» була відповіддю на невдачі державних інститутів у вирішенні питань гідності та справедливості. І хоча вона призвела до різних наслідків у різних країнах, вона послужила своєрідним поштовхом до об'єктивно необхідних змін, які стали відповіддю на виклики нового світу.

Підсумовуючи усе вищезазначене, важливо наголосити, що соціальний розвиток загалом і країн арабського світу, зокрема, не є лінійним процесом, оскільки динаміка змін в суспільстві визначається широким спектром факторів. Питання, які піднімаються у суспільствах у ході змін, залишаються актуальними, і подальший розвиток регіону арабського світу буде визначатися відповідями на ці виклики. Окрім цього, кожна країна регіону має свої унікальні риси та виклики, і тому соціокультурний розвиток залежить від багатьох факторів, включаючи політичну ситуацію та економічні умови.

Висновки до розділу 2

У результаті проведеного комплексного аналізу геостратегічного позиціонування країн арабського світу виявлено їх геополітичні особливості, розкрито потенціал економічного й технологічного розвитку, а також систематизовано соціокультурні виміри країн регіону, зроблено відповідні висновки і узагальнення.

1. Суттєвий вплив на геополітичне позиціонування країн арабського світу має фокусування на нафтовій економіці. 8 країн арабського світу входять у TOP-20 світових лідерів за запасами нафти, що складає 47,94% світових запасів цього ресурсу. Значні запаси вуглеводневих ресурсів надають більшості країн арабського світу статус ключових учасників світового ринку нафти. Відтак, політика країн арабського світу суттєво впливає на кон'юнктуру світового ринку нафти та геополітичні події в регіоні і світі.

2. Важливою геополітичною особливістю країн арабського світу є висока концентрація тут регіональних конфліктів. Більшість країн арабського світу стикається зі складними регіональними конфліктами, такими як боротьба за владу, внутрішні протистояння та проблеми з тероризмом. Усі ці протистояння і конфлікти є складними за своєю структурою і впливають не лише на весь регіон, але й на світ загалом.

3. Геополітичне позиціонування країн арабського світу визначається багатьма векторами впливу, як зовнішніми (вплив США та Росії на політику регіону), так і внутрішніми (вплив культури, релігії, економіки та різноманітних конфліктів у середині регіону).

4. У геоekonomічному позиціонуванні країни арабського світу характеризуються значною фрагментацією. Лише 5-8% товарообігу країн арабського світу припадає на міжарабську торгівлю. Частина арабських країн, таких, як Ємен, Ірак, Ліван, Сирія, Судан, Сомалі, не змогли активно долучитися до економічних інтеграційних процесів у регіоні. Промислове виробництво в арабських країнах практично повністю залежить від іноземного імпорту. Арабський регіон не має власного ефективного сільського господарства, а тому країни імпортують основні продовольчі продукти з європейських країн, у тому числі з України.

5. Відсталість економічного розвитку частини арабських країн пояснює низький рівень економічної інтеграції в регіоні та породжує залежність цих країн від світового ринку. Подолати подібну проблему арабським країнам заважає не завжди здорова конкуренція в регіоні. Країни арабського світу потребують дієвих кроків, спрямованих на розвиток регіональної інтеграції, яка має базуватися на реальній довірі в межах міжарабських економічних і політичних об'єднань.

6. В умовах геополітичної турбулентності та геоekonomічної фрагментації, країни-експортери нафти з регіону арабського світу почали впроваджувати захисні політики та провокувати «світові нафтові війни». Скорочення видобутку нафти країнами ОПЕК+ є не тільки боротьбою за інвестиції, а й

частиною політичного протистояння, через яке гальмує розвиток світової економіки.

7. Країни арабського світу активно інвестують у сферу технологій та розвивають інноваційні економіки. ОАЕ динамічно перетворюються на глобальний центр інновацій та технологій, пропонуючи величезний спектр можливостей для підприємств у галузі інформаційних технологій. У Дубай діють технологічний парк, інкубатори, акселератори, інноваційні хаби, які надають стартапам та ІТ-компаніям можливості для зростання і співпраці з іншими бізнесами. Упродовж останніх 5 років ОАЕ знаходяться в топ-20 країн у світовому рейтингу легкості ведення бізнесу. Країна продовжує спрощувати регулювання ведення бізнесу для цілей залучення інвестицій та іноземного капіталу, зокрема: з 2023 року введений податок на прибуток за ставкою 9% для компаній, зареєстрованих на мейнленді, і за ставкою – 0% для компаній, зареєстрованих у зонах вільної торгівлі; ставка ПДВ – 5% застосовується тільки для постачання товарів та послуг для внутрішнього ринку, постачання у фрі-зони та на експорт – не оподатковується; тут відсутній прибутковий податок на фізичних осіб та податок на дивіденди, що приваблює інвесторів та кваліфікований персонал. ОАЕ активно інвестують у такі галузі, як штучний інтелект, блокчейн, кібербезпека та відновлювальна енергетика. Технологічний розвиток країн арабського світу тісно пов'язаний із розвитком ринку фінансових послуг у регіоні (Доха та Дубай вже стали регіональними фінансовими центрами, надаючи широкий спектр фінансових послуг).

8. Соціокультурні виміри геостратегічного позиціонування країн арабського світу проаналізовано з використанням методологічного апарату крос-культурної компаративістики, що дозволило виявити так звані «культурні синдроми», які відображають цінності, норми і моделі поведінки, етнокультурні особливості, традиції та способи життя в різних країнах та регіонах. В країнах арабського світу переважає колективістський культурний синдром, а отже, тут надається перевага родині, компанії, нації та цінується схильність до колективної системи прийняття рішень. Тут щире ставлення до партнерів

викликає довіру, а на довірі будуються відносини. «Високий» культурний контекст вказує на те, що інформація передається і сприймається в країнах арабського світу дуже часто за допомогою невербальних засобів. Практично у всіх країнах велике значення мають особисті зв'язки і статус; представники цих культур демонструють високу статусну диференціацію у владі та не сприймають ненормативну поведінку. Як правило представники країн арабського світу не пунктуальні і мають вищий рівень гендерної диференціації у сфері виробничих цінностей. Ісламські традиції, звичаї та цінності мають сильний вплив на економіку і фінансову систему регіону. Водночас, стереотипне уявлення про арабсько-мусульманську культуру є дещо упередженим і не відповідає дійсності. Насправді цінності та особливості класичної арабсько-мусульманської культури є досить релевантними до тих викликів, які супроводжують сучасні глобалізаційні процеси.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ АРАБСЬКОГО СВІТУ

3.1. Аналіз позиціонування України в країнах арабського світу (аналіз політичних, економічних і культурних ініціатив)

Арабський світ є одним із перспективних регіонів у геостратегічному позиціонуванні України. Присутність України в регіоні арабського світу визначається комплексом факторів, включаючи політичні, економічні та культурні, і базується на збереженні та розвитку взаємовигідних партнерських відносин, спрямованих на розвиток дипломатичних відносин та політичного діалогу, економічну співпрацю та культурний обмін. Регіон є пріоритетним для України з огляду на географічну близькість та наявність енергетичних ресурсів.

В минулому Україна експортувала в країни арабського світу зброю і зерно, а на політичній співпраці не акцентувала уваги. Проте, з 2014 року, а надто з 24 лютого 2022 року ситуація докорінно змінилася. Агресія Росії змусила Україну боротися за «Глобальний Південь», шукаючи зовнішньополітичних союзників, у тому числі й серед країн арабського світу. Адже в ООН і на інших міжнародних майданчиках кожен голос важливий для України. Проте з країнами арабського світу налагодити дипломатичний діалог і знайти точки дотику дуже важко, оскільки російський фактор тут переважає. Тому й результати співпраці з цими країнами є далеко не оптимістичними. Майже повна відсутність єдиної зовнішньополітичної стратегії держави на цьому векторі та високий рівень конкуренції й інформаційної присутності Росії в медійному просторі спричиняють відсутність об'єднаних і скоординованих дій органів державної влади. Результатом цього є недостатня активність української дипломатії в регіоні, що знижує конкурентоспроможність України в регіоні арабського світу. Відтак, страждають як політичні, так і економічні інтереси України.

Саме тому з початком повномасштабної російсько-української війни українським дипломатам ставляться однакові політичні завдання – активізація політичного діалогу, посилення взаємодії в межах міжнародних організацій, повна підтримка в питаннях гарантування суверенітету і територіальної цілісності України та протистояння російським наративам і російській агресії. При цьому головні акценти в дипломатичній роботі ставляться на інформаційно-роз'яснювальну роботу, гуманітарну політику та іміджеві заходи, оскільки не маючи в регіоні необхідної політичної чи економічної ваги, Україна не може запропонувати нічого більш суттєвого.

Традиційно Україна реалізує економічні відносини з країнами арабського світу в таких сферах, як енергетика, сільське господарство, інфраструктура та торгівля. Імпорт та експорт енергетичних ресурсів, зокрема нафти та газу, мають стратегічне значення для обох сторін. Однак потенціал торговельно-економічних відносин між Україною та країнами арабського світу, зокрема у сфері агропромислового комплексу, є значно вищим, ніж той, який Україна має тепер. Зокрема, поки що неосвоєним, але потенційно вигідним в регіоні є ринок халяльної і кошерної продукції, який Україна могла б забезпечити. Експерти звертають увагу на те, що просування халяльної продукції в регіон арабського світу для України відкриється величезний ринок всіх арабо-мусульманських країн. За деякими оцінками, його ємність понад у 2020 році склала 6,5 трлн дол. США, і це тільки в арабсько-мусульманських країнах. Показово, що головним постачальником м'яса до арабо-мусульманських країн є Бразилія (зокрема, курятина – 69%, баранина і яловичина – 50,4%). Україна у цьому сегменті має значні переваги і, зокрема, у продукції і в логістиці через географічну близькість та зручне геополітичне розташування.

Регіон арабського світу і, зокрема Близький Схід є цікавим для України не лише як ринок для збуту агропродукції і металу. Близький Схід – це значні запаси енергоресурсів, а отже, можливості для диверсифікації поставок араб-

ських нафти і газу. Зокрема, в таких країнах, як Єгипет, Ірак, Катар, Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія, як уже було зазначено раніше, головними галузями є нафтова, нафтохімічна і газодобувна. Окрім цього, арабський світ цікавий для України значним інвестиційним потенціалом. Відтак, в умовах затяжної російсько-української війни цей регіон може стати для України одним зі стратегічних партнерів «Глобального Півдня».

Україна також має потенційні та реальні можливості набуття статусу пріоритетного торговельного партнерства з країнами РСАДПЗ. Як відомо, спроби країн Перської затоки забезпечити власними силами свою продовольчу безпеку, через освоєння пустель Аравійського півострова та штучне зрошення, завершилися невдачею. Відтак, Саудівська Аравія та інші країни Ради співробітництва формують пул потенційних країн-партнерів для забезпечення своєї продовольчої безпеки. Це позитивний сигнал для України для формування орієнтованої на країни РСАДПЗ структури українського експорту. Варто також запровадити торговельні підходи (як, наприклад, оффсетна торгівля), які дозволили б гарантувати енергетичну безпеку України поставками нафти і газу до України на умовах диверсифікації імпорту енергоносіїв. Таким чином, формування спільного ринку РСАДПЗ дозволить Україні розширити потенційні можливості для експорту українських товарів на ринки країн затоки, а також спільно розвивати виробництва у високотехнологічних галузях, таких як розвідка та видобуток корисних копалин, авіабудування.

З часу повномасштабної російсько-української війни посилилась співпраця України з ОАЕ у сфері гуманітарної політики. Зокрема, ОАЕ надіслали більше 230 тонн гуманітарної допомоги Україні (у тому числі, продукти харчування, медичне обладнання, ліки) та 4 карети швидкої допомоги. Також ОАЕ перерахували Україні 4 млн. дол. США на будівництво 10 дитячих будинків сімейного типу. З метою подолання енергетичної кризи в умовах війни, ОАЕ поставили в Україну 2500 генераторів на суму 100 млн дол. США у якості гуманітарної допомоги від ОАЕ [25].

Взаємодія в галузі культури та освіти є важливою складовою позитивного позиціонування України в регіоні арабського світу. Зокрема, обмін студентами, культурні фестивалі та інші ініціативи сприяють взаєморозумінню та встановленню дружби між народами. Українська діаспора в країнах арабського світу також відіграє важливу роль у встановленні міжнародних зв'язків. Співпраця та підтримка української громади в регіоні сприяють розвитку позитивного іміджу України.

Підсумовуючи вищезазначене, виокремимо ключові вектори геостратегічного позиціонування України в регіоні арабського світу. По-перше, Україна може розраховувати на торгово-економічну, інвестиційну, гуманітарну, політичну і дипломатичну співпрацю. Особливо в цьому зацікавлені країни Перської затоки. По-друге, Україна важлива як гарант продовольчої безпеки, і не лише в регіоні, але й у світі загалом. По-третє, країни Перської затоки і арабського світу в цілому, завжди цікавилися в Україні виробництвом металургійної та хімічної продукції. По-четверте, також є інтерес країн арабського світу до військово-технічного співробітництва. Проте співпраця у цьому векторі можлива після перемоги України в російсько-українській війні, коли український ВПК закрий внутрішні потреби держави.

На сам кінець, арабські країни і, передусім Перської затоки, формують архітектуру країн «Глобального Півдня». У цьому контексті їхній вплив поширюється не лише на регіон, але й на увесь світ. Важливо зазначити те, що країни арабського світу навіть попри загострення близькосхідного конфлікту долучаються до обговорення українського питання. Відтак, Україні важливо налагоджувати діалог в питаннях зміцнення геостратегічного позиціонування в регіоні арабського світу і мати виважену позицію щодо воєнних дій на Близькому Сході, яка б відповідала нормам міжнародного права.

3.2. Стратегічні вектори та виклики у співпраці України з країнами арабського світу

Стратегічна співпраця України з країнами арабського світу може включати такі ключові аспекти:

1) економічну співпрацю, у тому числі обґрунтування можливостей розвитку торгівлі між Україною та країнами арабського світу; залучення інвестицій з арабських країн у ключові галузі української економіки та у повоєнну відбудову України;

2) політичну та дипломатичну взаємодію, що передбачає розширення політичного та дипломатичного співробітництва між Україною та країнами арабського світу; окреслення спільних стратегічних інтересів та цілей у міжнародних організаціях і форумах;

3) культурну та освітню взаємодію і, зокрема, розвиток культурного та освітнього обміну між країнами; започаткування проєктів спільної культурної ініціативи, що сприятимуть взаємному розумінню та культурній взаємодії;

4) наукову та технічну співпрацю, у тому числі проведення спільних наукових досліджень та обмін технологічними знаннями; створення спільних проєктів у галузі науки, техніки та інновацій.

5) співпрацю у сфері енергетики та використання природних ресурсів, зокрема, щодо спільного розвитку проєктів з використання відновлюваних джерел енергії.

Кожен із цих векторів може включати конкретні ініціативи, проєкти та стратегії, які Україна планує впроваджувати для зміцнення співпраці з країнами арабського світу в різних сферах.

Щодо економічної присутності країн арабського світу в Україні і, передусім, Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів і Катару, то вона є важливою зараз і буде ще важливішою після війни. Перспективи розвитку економічних відносин і політичної співпраці між Україною та

країнами – членами Ліги арабських держав мають цілу низку стратегічних векторів – від продовольчої до військово-технічної.

Проте, в умовах російсько-української війни стратегічна співпраця України з країнами арабського світу має бути сфокусована значною мірою на політичній та дипломатичній взаємодії. Головне завдання у цьому контексті полягає у спробі достукатися до країн арабського світу, які формально займають у цій війні позицію нейтралітету. Надважливим стратегічним завданням є формування сталої більшості країн, які підтримали б українську формулу миру. На тлі китайської ініціативи, а також зусиль ПАР і Бразилії така більшість стане кроком до розширення політичного діалогу з країнами «Глобального Півдня» і запорукою справедливого миру для України.

Занурення у проблему «арабського нейтралітету» свідчить про те, що з української позиції він часто виглядає як удаваний, тобто такий, що залишає місце для активної співпраці з Росією. Араби це називають «позитивним нейтралітетом». Останнім часом у промовах арабських лідерів з'являється поняття «активний нейтралітет». Для керівництва Саудівської Аравії, яке має амбітні плани щодо модернізації країни та регіону, цей термін може означати актуалізацію арабської суб'єктності як важливого актора, що здатний впливати на формування міжнародного порядку денного. Можна припустити, що в цьому сенсі арабів надихає приклад України, яка довела всьому світові, що навіть у майже безвихідних ситуаціях можна протистояти глобальним загрозам і реалізовувати свою національну стратегію, яка зрештою приводить до зростання суб'єктності на міжнародній арені.

У контексті вищезазначеного заслуговує уваги кейс із запрошенням Президента України Володимира Зеленського до Саудівської Аравії на засідання Ліги арабських держав. Цим запрошенням Саудівська Аравія продемонструвала свою підтримку миру і стабільності, а також територіальної цілісності та поваги до міжнародних угод, надавши можливість українському президенту звернутися до всіх арабів із конкретним меседжем. Володимир Зеленський своєю промовою наголосив, що велика політика є важливою

частиною політичного порядку денного, а Ер-Ріяд є «великою столицею міжнародного масштабу... роль якої не обмежується висуванням простих гасел» [23].

Загалом візит Володимира Зеленського до Саудівської Аравії та його виступ на засіданні Ліги арабських держав став кроком до розширення політичного та дипломатичного співробітництва між Україною та країнами арабського світу. Утім, слід зважати на те, що араби передусім переймаються власними проблемами, чутливість до яких має бути врахована українською стороною при формуванні зовнішньополітичної стратегії у цьому регіоні.

Так, скажімо через ескалацію ізраїльсько-палестинського конфлікту і спалах насильства в секторі Газа зростає ймовірність того, що політичним елітам арабських країн якийсь час буде не до проблем в Україні. Одним із меседжів цього є те, що представник Саудівської Аравії не відвідав глобальний саміт щодо української формули миру, який відбувся наприкінці жовтня на Мальті (нагадаємо, що саме Саудівська Аравія прийняла в себе попередній раунд саміту у серпні 2023 року).

У війні ХАМАС та Ізраїлю є ще декілька викликів, які впливають і впливатимуть на відносини України з країнами арабського світу. Зокрема, це дискурс про «лицемірство» Заходу, неусвідомлення в Україні різниці між ХАМАС та населенням сектору Газа, просування російських наративів в арабському світі та фактор Ірану [2].

По-перше, у світлі подій, що відбулися 7 жовтня 2023 року (йдеться про атаку ХАМАС на Ізраїль) виникла серйозна гуманітарна криза з численними жертвами серед мирного населення. Після такої терористичної атаки, Ізраїль розпочав відповідні військові операції з метою захисту своїх громадян і зупинення нових ракетних обстрілів. Український президент Володимир Зеленський висловив повну підтримку праву Ізраїлю на самозахист та закликав до розслідування та покарання тих, хто організував та підтримав цей теракт. Однак у реакції України не було підтримки щодо формули створення двох незалежних держав – Ізраїлю та Палестини. Згодом українські дипло-

мати активно сприяли уточненню цієї позиції перед партнерами, підкреслюючи непохитність принципів міжнародного права. Це певною мірою врегулювало напруження у діалозі України з арабськими країнами хоча ситуація продемонструвала необхідність балансування між підтримкою захисту Ізраїлю та захистом прав людини у всьому регіоні.

По-друге, у зоні конфлікту між ХАМАС і ЦАХАЛ палестинське цивільне населення опинилося у заручниках, ставши жертвою бойових дій. Більшість західних країн підтримали право Ізраїлю на самозахист та закликали ХАМАС дотримуватися норм і законів війни, тим паче, що цей конфлікт найбільше вражає дітей у секторі Газа. Нещодавнє опитування вказує на те, що частина населення Гази не довіряє ХАМАС (так, дослідницька мережа «Арабський барометр» виявила, що 44% респондентів не довіряли ХАМАС, а довіряли – 29%). Але проблема залишається і не дає відповіді на питання про те, як боротися проти ХАМАС, не завдаючи шкоди палестинському народові. Президент Джо Байден інкримінував ХАМАС використання цивільного населення як «живого щита», а Ізраїль, США, ЄС та інші країни визнали ХАМАС терористичною організацією і наголосили на необхідності конкретних дій, зокрема, створення гуманітарного коридору та зони безпеки для населення сектора Газа. Україна цього разу утрималася щодо прийняття рішення, враховуючи його можливий вплив на відносини з арабськими партнерами. Водночас у міжнародному просторі активізувалося обговорення лицемірства та проксі-воєн, що стосуються не лише палестинців, але й подій в Україні.

По-третє, Україна стала об'єктом обговорень у близькосхідному наративі як країна, яка веде проксі-війну з Росією на своїй території за участю США, так само як Ізраїль у боротьбі з Іраном або ХАМАС. Це зробило Україну невидимою у війні, яку вона веде проти агресора. В арабському світі Україна має імідж прозахідної, проамериканської держави. Така позиція породжує неоднозначні оцінки та викликає дискусії щодо підтримки України. Зокрема, арабські медіа порівнюють заяви західних діячів щодо війни в

Україні та в конфлікті на Близькому Сході, акцентуючи увагу на подвійних стандартах і можливому лицемірстві Заходу, який допомагає Україні і не зважає на Газу.

В умовах воєнного конфлікту з Росією та підтримки України Заходом, арабський світ висловлює певні сумніви та критику стосовно позиції України у відносинах з Ізраїлем. Паралелі з ізраїльсько-палестинським конфліктом виникають у контексті російської пропаганди та антиукраїнських конотацій.

І поки країни арабського світу викривають те, що сприймають як подвійні стандарти західного світу, в регіоні посилюється російська пропаганда. Саме тому важливо розрізняти ізраїльсько-палестинський конфлікт та українсько-російський конфлікт за їхньою історією, причинами та наслідками, щоб уникнути неправильних порівнянь та оцінок.

По-четверте, Росія поширює в країнах арабського світу свою пропаганду за допомогою арабськомовних медіа, а також через ЗМІ своїх союзників. Ця пропаганда добре резонує з наративами про проксі-війни й «маріонетки США». Один із найсвіжіших прикладів пропаганди стосувався потрапляння західної зброї з України на «чорний ринок». Російська пропаганда миттєво поширила меседж про те, що Україна начебто постачає ХАМАС зброю, яку отримала від Заходу.

Одним із арабськомовних видань, що систематично поширює російську пропаганду про війну в Україні, називаючи її «спеціальною військовою операцією», є видання Аль-Манар. Видання розповідає своїй аудиторії про «перемоги» Росії на українському фронті. Позицію України в цьому медіа не дають. Через антиізраїльську й антиамериканську пропаганду Аль-Манар став об'єктом заборон у кількох європейських країнах і США. Єврокомісія визнає, що ця медіа мовить не лише в усьому арабському світі, але й у тому числі в Європі та решті світу. Заборона Аль-Манар у ЄС та Європі взагалі стосується російської агресії проти України. Однак розповсюдження російської пропаганди в арабськомовних регіонах може впливати на сприйняття української позиції. Зокрема, деякі арабськомовні користувачі Інтернету

можуть випадково потрапити на російські пропагандистські ресурси при пошуку інформації про українську зброю.

У світлі актуальних глобальних викликів, Україні слід зосереджуватися на донесенні своїх інтересів і позицій в арабському світі, враховуючи публічну думку та настрої в цих регіонах. Адже в авторитарних політичних системах арабських країн ключові рішення правителі ухвалюють одноосібно чи в рамках вузького кола еліт і кланів. Вони зазвичай займають прагматичнішу позицію, ніж громадськість, до яких апелюють арабські медіа та російська пропаганда.

Висновки до розділу 3

У результаті проведеного аналізу політики України в регіоні арабського світу узагальнено особливості, сильні та слабкі сторони позиціонування України в регіоні, окреслено виклики та стратегічні вектори розвитку співпраці з країнами арабського світу, зроблено відповідні висновки й узагальнення.

1. Арабський світ є одним із перспективних регіонів у геостратегічному позиціонуванні України, що визначається комплексом факторів, включаючи політичні, економічні та культурні. Присутність України в регіоні арабського світу базується на збереженні та розвитку взаємовигідних партнерських відносин, спрямованих на розвиток дипломатичного та політичного діалогу, економічну співпрацю та культурний обмін. Регіон є пріоритетним для України з огляду на географічну близькість та наявність енергетичних ресурсів.

2. З початком повномасштабної російсько-української війни ключовими політичними завданнями України в регіоні арабського світу є: активізація політичного діалогу, посилення взаємодії в межах міжнародних організацій, повна підтримка в питаннях гарантування суверенітету і територіальної ці-

лісності України та протистоянні російським наративам і російській агресії. При цьому головні акценти в дипломатичній роботі ставляться на інформаційно-роз'яснювальну роботу, гуманітарну політику та іміджеві заходи, оскільки не маючи в регіоні необхідної політичної та економічної ваги, Україна не може запропонувати нічого більш суттєвого.

3. Традиційно Україна реалізує економічні відносини з країнами арабського світу в таких сферах, як енергетика, сільське господарство, інфраструктура і торгівля. Імпорт та експорт енергетичних ресурсів, зокрема нафти та газу, мають стратегічне значення для обох сторін. Однак потенціал торговельно-економічних відносин між Україною та країнами арабського світу, зокрема у сфері агропромислового комплексу, є значно вищим, ніж той, який Україна має тепер. Зокрема, поки що неосвоєним, але потенційно вигідним в регіоні є ринок халяльної і кошерної продукції.

4. Україна має потенційні та реальні можливості набуття статусу пріоритетного торговельного партнерства з країнами РСАДПЗ. Як відомо, спроби країн Перської затоки забезпечити власними силами свою продовольчу безпеку, через освоєння пустель Аравійського півострова та штучне зрошення, завершилися невдачею. Тому Саудівська Аравія та інші країни Ради співробітництва формують пул потенційних країн-партнерів для забезпечення своєї продовольчої безпеки. Це позитивний сигнал для України для формування орієнтованої на країни РСАДПЗ структури українського експорту.

5. Стратегічна співпраця України з країнами арабського світу може включати такі ключові аспекти: 1) економічну співпрацю, у тому числі обґрунтування можливостей розвитку торгівлі між Україною та країнами арабського світу; залучення інвестицій з арабських країн у ключові галузі української економіки та у повоєнну відбудову України; 2) політичну та дипломатичну взаємодію, що передбачає розширення політичного та дипломатичного співробітництва між Україною та країнами арабського світу; окреслення спільних стратегічних інтересів та цілей у міжнародних організаціях і форумах; 3) розвиток культурного та освітнього обміну між країнами; запо-

чаткування проєктів спільної культурної ініціативи, що сприятимуть взаємному розумінню та культурній взаємодії; 4) наукову та технічну співпрацю, у тому числі проведення спільних наукових досліджень та обмін технологічними знаннями; створення спільних проєктів у галузі науки, техніки та інновацій; 5) співпрацю у сфері енергетики та використання природних ресурсів, зокрема, щодо спільного розвитку проєктів з використання відновлюваних джерел енергії. Кожен із цих векторів має включати конкретні ініціативи, проєкти та стратегії, які Україна планує впроваджувати для зміцнення співпраці з країнами арабського світу в різних сферах.

6. У світлі актуальних глобальних викликів, Україні слід зосереджуватися на донесенні своїх інтересів і позицій в арабському світі, враховуючи публічну думку та настрої в цих регіонах. Адже в авторитарних політичних системах арабських країн ключові рішення влада ухвалює одноосібно чи в рамках вузького кола еліт і кланів. Вони зазвичай займають прагматичнішу позицію, ніж громадськість, до яких апелюють арабські медіа та російська пропаганда.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження узагальнено теоретичні засади та системні детермінанти формування регіону арабського світу; обґрунтовано роль країн арабського світу у геостратегічному контексті з урахуванням геополітичних, гео економічних та соціокультурних детермінант; окреслено вектори геостратегічного позиціонування України в регіоні арабського світу.

1. Арабський світ визначається низкою системних детермінантів, які охоплюють географічні, історичні, культурні та релігійні аспекти. Країни регіону арабського світу розташовані в зоні Близького Сходу та Північної Африки, що визначає їх геополітичне положення. Різноманіття природних умов і ресурсів впливає на розвиток господарства, структуру економіки і суспільства. Спадщина історичних подій, таких як формування халіфатів, арабські завоювання та науковий розквіт в середньовіччі, вплинули на формування арабської культури та ідентичності. Арабська мова, література, мистецтво і архітектура відіграють ключову роль у соціокультурній ідентичності арабського світу. Важливим аспектом арабської ідентичності є також іслам, а священні тексти Корану та принципи ісламського віровчення впливають на суспільство, політику, право та культуру арабських країн. За єдністю арабської мови стоять різні культурні традиції та звичаї, оскільки арабський світ складається з різноманітних етнічних груп, які визначають його культурну та соціальну різноманітність.

2. Арабський світ – це один із найбільш суперечливих, геополітично нестабільних, економічно неоднорідних (фрагментованих) субрегіонів світу. Він знаходиться в складному геополітичному середовищі з численними конфліктами та геостратегічними викликами. У світовому ВВП країни арабського світу займають незначну частку проте в гео економічному просторі їх називають «енергетичними монархіями» де нафта і газ є основою їхньої «пустельної економіки». У регіоні зосереджено 66% світових запасів нафти і 26% природного газу. Країни арабського світу стикаються з багатьма соціально-еко-

номічними проблемами, передусім із безробіттям серед молоді, економічною нерівністю та залежністю від нафтових доходів. Водночас регіон має значні можливості для розвитку торгівлі та логістики через стратегічне географічне розташування, а також потенціал для диверсифікації економіки, залучення інвестицій, у тому числі у відновлювані джерела енергії, молоде та зростаюче населення.

3. В умовах сучасних глобальних трансформацій концептуальні підходи до аналізу геостратегічного позиціонування держав стають одним із визначальних елементів розуміння політичної динаміки та розвитку міжнародних відносин. Геостратегічне позиціонування держав визначає не лише політичну картину світу, але й стратегічні можливості чи обмеження, з якими країни стикаються на світовій арені. Геостратегічний аналіз дозволяє зрозуміти роль географії у міжнародних відносинах та конфліктах, вплив географічних факторів на зовнішню політику держави, у тому числі військові операції, дипломатичні відносини, торговельні та економічні відносини з іншими країнами.

4. Геостратегія держави має складну структуру, а її розробка базується на врахуванні таких елементів: 1) за географічною ознакою – розташування країни, її природні ресурси, територія; 2) за політичною ознакою – форма правління, вектори зовнішньої та особливості внутрішньої політики, політична стабільність та безпека; 3) в економічному плані – економічний потенціал країни, рівень її розвитку, обсяги торгівлі та інвестицій; 4) у військовому плані – збройні сили країни, військова потужність та стратегія оборони; 5) в культурному аспекті – культурна спадщина, мова, релігія, національна ідентичність; 6) в інформаційному плані – рівень доступності та використання інформації, медіа та інформаційна безпека; 7) в соціальному аспекті – демографічний склад населення, рівень освіти та культури, ступінь розвитку соціальної сфери; 8) і загалом у стратегічному аспекті – плани та цілі країни щодо розвитку, визначення пріоритетів та шляхів досягнення цих цілей. Усі ці елементи можуть по-різному комбінуватися, а вагомість кожного з них

може змінюватися відповідно до конкретної ситуації, в якій знаходиться країна. Загальна мета геостратегії – захист національних інтересів держави та забезпечення її безпеки в системі міжнародних відносин.

5. Розробка геостратегії держави базується на результатах стратегічного аналізу, що передбачає вивчення впливу багатьох факторів, так званих «системних детермінант», які впливають на її формування та реалізацію. Запропоновано під системними детермінантами геостратегії держави розуміти фактори, які впливають на її формування і реалізацію та визначають геостратегічне позиціонування держави в системі міжнародних відносин, її стратегічні цілі, завдання та інструменти досягнення цих цілей. Комбінації впливу окремих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, дають можливість проаналізувати інтегрований вплив системних детермінантів на розробку геостратегії держави; диференціювати можливі сценарії геостратегічного позиціонування держави у геопросторі і, відповідно, визначають «геостратегічні домінанти» у прийнятті рішень.

6. Геополітичне позиціонування країн арабського світу визначається багатьма векторами впливу, як зовнішніми (вплив США та Росії на політику регіону), так і внутрішніми (вплив культури, релігії, економіки та різноманітних конфліктів у середині регіону). Важливою геополітичною особливістю країн арабського світу є висока концентрація тут регіональних конфліктів. Більшість країн арабського світу стикається зі складними регіональними конфліктами, такими як боротьба за владу, внутрішні протистояння та проблеми з тероризмом. Усі ці протистояння і конфлікти є складними за своєю структурою і впливають не лише на весь регіон, але й на світ загалом. Суттєвий вплив на геополітичне позиціонування країн арабського світу має фокусування на нафтовій економіці. 8 країн арабського світу входять у TOP-20 світових лідерів за запасами нафти, що складає 47,94% світових запасів цього ресурсу. Значні запаси вуглеводневих ресурсів надають більшості країн арабського світу статус ключових учасників світового ринку нафти. Відтак, політика

країн арабського світу суттєво впливає на кон'юнктуру світового ринку нафти та геополітичні події в регіоні і світі.

7. У геоekonomічному позиціонуванні країни арабського світу характеризуються значною фрагментацією. Лише 5-8% товарообігу країн арабського світу припадає на міжарабську торгівлю. Частина арабських країн, таких, як Ємен, Ірак, Ліван, Сирія, Судан, Сомалі, не змогли активно долучитися до економічних інтеграційних процесів у регіоні. Промислове виробництво в арабських країнах практично повністю залежить від іноземного імпорту. Арабський регіон не має власного ефективного сільського господарства, а тому країни імпортують основні продовольчі продукти з європейських країн, у тому числі з України. Відсталість економічного розвитку частини арабських країн пояснює низький рівень економічної інтеграції в регіоні та породжує залежність цих країн від світового ринку. Подолати подібну проблему арабським країнам заважає не завжди здорова конкуренція в регіоні. Країни арабського світу потребують дієвих кроків, спрямованих на розвиток регіональної інтеграції, яка має базуватися на реальній довірі в межах міжарабських економічних і політичних об'єднань.

8. Країни арабського світу активно інвестують у сферу технологій та розвивають інноваційні економіки. ОАЕ динамічно перетворюються на глобальний центр інновацій та технологій, пропонуючи величезний спектр можливостей для підприємств у галузі інформаційних технологій. У Дубай діють технологічний парк, інкубатори, акселератори, інноваційні хаби, які надають стартапам та ІТ-компаніям можливості для зростання і співпраці з іншими бізнесами. Упродовж останніх 5 років ОАЕ знаходяться в топ-20 країн у світовому рейтингу легкості ведення бізнесу. Країна продовжує спрощувати регулювання ведення бізнесу для цілей залучення інвестицій та іноземного капіталу. ОАЕ активно інвестують у такі галузі, як штучний інтелект, блокчейн, кібербезпека та відновлювальна енергетика. Технологічний розвиток країн арабського світу тісно пов'язаний із розвитком ринку фінансових

послуг у регіоні (наприклад, Доха та Дубай вже стали регіональними фінансовими центрами, надаючи широкий спектр фінансових послуг).

9. Соціокультурні виміри геостратегічного позиціонування країн арабського світу проаналізовано з використанням методологічного апарату крос-культурної компаративістики, що дозволило виявити так звані «культурні синдроми», які відображають цінності, норми і моделі поведінки, етнокультурні особливості, традиції та способи життя в різних країнах та регіонах. В країнах арабського світу переважає колективістський культурний синдром, а отже, тут надається перевага родині, компанії, нації та цінується схильність до колективної системи прийняття рішень. «Високий» культурний контекст вказує на те, що інформація передається і сприймається в країнах арабського світу дуже часто за допомогою невербальних засобів. Практично у всіх країнах велике значення мають особисті зв'язки і статус; представники цих культур демонструють високу статусну диференціацію у владі. Як правило представники країн арабського світу мають вищий рівень гендерної диференціації у сфері виробничих цінностей. Ісламські традиції, звичаї та цінності мають сильний вплив на економіку і фінансову систему регіону. Водночас, стереотипне уявлення про арабсько-мусульманську культуру є дещо упередженим і не відповідає дійсності. Насправді цінності та особливості класичної арабсько-мусульманської культури є досить релевантними до тих викликів, які супроводжують сучасні глобалізаційні процеси.

10. Арабський світ є одним із перспективних регіонів у геостратегічному позиціонуванні України, що визначається комплексом факторів, включаючи політичні, економічні та культурні. Присутність України в регіоні арабського світу базується на збереженні та розвитку взаємовигідних партнерських відносин, спрямованих на розвиток дипломатичного та політичного діалогу, економічну співпрацю та культурний обмін. Регіон є пріоритетним для України з огляду на географічну близькість та наявність енергетичних ресурсів.

11. З початком повномасштабної російсько-української війни ключовими політичними завданнями України в регіоні арабського світу є: активізація політичного діалогу, посилення взаємодії в межах міжнародних організацій, повна підтримка в питаннях гарантування суверенітету і територіальної цілісності України та протистоянні російським наративам і російській агресії. При цьому головні акценти в дипломатичній роботі ставляться на інформаційно-роз'яснювальну роботу, гуманітарну політику та іміджеві заходи.

12. Традиційно Україна реалізує економічні відносини з країнами арабського світу в таких сферах, як енергетика, сільське господарство, інфраструктура і торгівля. Імпорт та експорт енергетичних ресурсів, зокрема нафти та газу, мають стратегічне значення для обох сторін. Однак потенціал торговельно-економічних відносин між Україною та країнами арабського світу, зокрема у сфері агропромислового комплексу, є значно вищим, ніж той, який Україна має тепер. Зокрема, поки що неосвоєним, але потенційно вигідним в регіоні є ринок халяльної і кошерної продукції. Україна також має потенційні та реальні можливості набуття статусу пріоритетного торговельного партнерства з країнами РСАДПЗ.

13. Стратегічна співпраця України з країнами арабського світу може включати такі ключові аспекти: 1) економічну співпрацю, у тому числі розширення можливостей двосторонньої торгівлі між Україною та країнами арабського світу; залучення інвестицій з арабських країн у ключові галузі української економіки та у повоєнну відбудову України; 2) розширення політичного та дипломатичного співробітництва між Україною та країнами арабського світу; окреслення спільних стратегічних інтересів і цілей у міжнародних організаціях і форумах; 3) розвиток культурного та освітнього обміну між країнами; започаткування проєктів спільної культурної ініціативи, що сприятимуть взаємному розумінню та культурній взаємодії; 4) проведення спільних наукових досліджень та обмін технологічними знаннями; створення спільних проєктів у галузі науки, техніки та інновацій; 5) співпрацю у сфері енергетики та використання природних ресурсів, зокрема, щодо спільного

розвитку проєктів з використання відновлюваних джерел енергії. Кожен із цих векторів має включати конкретні ініціативи, проєкти та стратегії, які Україна планує впроваджувати для зміцнення співпраці з країнами арабського світу в різних сферах.

На сам кінець, у світлі актуальних глобальних викликів, Україні слід зосереджуватися на донесенні своїх інтересів і позицій в арабському світі, враховуючи публічну думку та настрої в цих регіонах. Адже в авторитарних політичних системах арабських країн ключові рішення влада ухвалює одноосібно чи в рамках вузького кола еліт і кланів. Вони зазвичай займають прагматичнішу позицію, ніж громадськість, до яких апелюють арабські медіа та російська пропаганда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аль-Саїд Х. Бажане і можливе в українсько-арабських відносинах. *Дзеркало тижня*. 2010. 30 жовт. (№ 40). С. 7.
2. Безп'ятчук Ж. Чим Україна відштовхує арабський світ і як це вплине на її підтримку Глобальним Півднем у війні з Росією? *BBC Україна*. 20 листопада 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3g25zvyr1zo>
3. Браїло А.В. Соціально-економічний розвиток країн арабської регіональної системи та «Арабська весна» як каталізатор еволюції ісламізму на великому Близькому Сході. *Політичне Життя*. №1. 2019 С. 68-73. URL: <file:///D:/Download/6433%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-12920-1-10-20190403.pdf>
4. Волович О. Глобалізація в арабському світі: виклики, втрати і надбання. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2011. Випуск 53. С. 101-110. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/viewFile/3036/3100>
5. Герасіна Л. М., Требін М. П. Деструктивні мегатенденції сучасності: глобальний конфлікт, глобалізація злочинності, міжнародний тероризм. *Український соціум*. 2008. №4 (27). С. 140-148.
6. Гогітідзе К. Люблять силу і не люблять Захід. Як арабський світ ставиться до війни в Україні. *BBC News Україна*. 13 липня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62146857>
7. «Енергетичні» монархії Близького Сходу. Нафта та газ як основа «пустельної» економіки. *Борисфен Інтел. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень*. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/arxiv-regioni/arxiv-blizkij-sxid/arxiv-inshij-vostok/jenergeticheskie-monarhii-blizhnego-vostoka/
8. Захарченко А. Арабсько-ізраїльський конфлікт: проблеми врегулювання на сучасному етапі: зб. статей. Одеса: Фенікс, 2009. 240 с.
9. Зінько С. Ю. Іслам у сучасній світовій політиці. *Львівський національний університет імені Івана Франка*. Львів: Видавництво «Простір-М», 2005. 275 с.
10. Зінько С. Ю. Країни Близького Сходу в сучасних міжнародних інформаційних відносинах: монографія. Львів: Ліга-Прес. 2009. 364 с.
11. Зінько С. Ю. Мусульманські країни Близького Сходу у сучасних міжнародних інформаційних відносинах [Текст]: дис. канд. політ. наук: 23.00.04. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2012. 243 арк.
12. Зянько В. Глобалізація та інноваційний процес: їхній взаємовплив. *Економіка України*. 2006. № 2. С. 148-160.

13. Іващук І.О., Заставний А.Р. Цивілізаційні детермінанти та історичні виклики стабільності на Близькому Сході. Економічний простір. №186. 2023. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1282>
14. Коппель О., Парахонський Б. Близькосхідна політика України. URL: <http://helen-koppel.narod.ru/015.htm>
15. Кочмарська О. ОАЕ – бізнес-оазис для ІТ компаній. *IT Ukraine Association*. 18.08.2023. URL: <https://itukraine.org.ua/oe-biznes-oasis-dlya-it-kompanij/>
16. Кочубей Ю. М. Україна і проблеми Близького і Середнього Сходу. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2002. Вип. 7. С. 206-209.
17. Кравчук Н., Луцишин О. Стратегічні домінанти економічної дипломатії в умовах асиметрій глобального розвитку. *Економічний аналіз*. №1. Том 31. 2021. URL: [file:///C:/Users/NATALIA/Downloads/1895-6565657694-1-PB%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/NATALIA/Downloads/1895-6565657694-1-PB%20(2).pdf)
18. Молодій В. «Арабський світ вперше в історії дав ляпаса Росії», – посол України в Лівані Ігор Остап. *Локальна історія*. 24 березня 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/arabskii-svit-vpershe-v-istoriyi-dav-liapasa-rosiyi-posol-ukrayini-v-livani-igor-ostash/>
19. Нагайчук В. І. Глобальні виклики та регіональні процеси на Близькому і Середньому Сході. Глобалізація і сучасний міжнародний процес. За заг. ред. проф. Б. Гуменюка і проф. С. Шергіна. К.: Університет «Україна». 2009. 508 с.
20. Парахонський Б.О. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: *Монографія*. Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. К.: ПЦ «Фоліант». 2008. 591 с.
21. Петряєв О.С. Геостратігічні перспективи інтеграції західноєвропейського й арабо-ісламського проєктів глобального світоустрою. *Геостратігічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції*, 19 жовтня 2017 року, Київ / Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. О.: «Фенікс». 2017. 207 с. С. 37-38. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%9F%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_2017%281%29.pdf

22. Серов Д. На тлі монополії США. Військово-технічне співробітництво України з державами Арабського Сходу. *Політика і час*. 2006. № 5. С. 71-77.

23. Семиволос І. Кінець епохи і візит Зеленського: Що потрібно знати про саміт Ліги арабських держав. *Дзеркало тижня*. 22 травня 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/kinets-epokhi-i-vizit-zelenskoho-shcho-potribno-znati-pro-samit-lihi-arabskikh-derzhav.html>

24. Требін М. П. Турбулентність сучасного світового порядку. *Україна в умовах формування нового світового порядку: зб. матеріалів XXXV Харків. політол. читань* (м. Харків, 28 квіт. 2023 р.). М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. асоц. політологів. Харків: Право. 2023. 152 с., С. 45-60. URL: <https://philarchive.org/archive/TRERMU>

25. Україна розраховує на посилення співпраці з ОАЕ. *Мінекономіки*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3721666-ukraina-rozrahovue-na-posilenna-spivpraci-z-oae-minekonomiki.html>

26. Швед В. О. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти. *Монографія*. К.: НІСД. 2006. 242 с.

27. Швед В. Сучасні тенденції розвитку «Арабського пробудження» та їх вплив на реалізацію зовнішньоекономічної стратегії України на Африканському континенті. *Зовнішні справи*. 2013. № 11. С. 52-53.

28. Шинкаренко Т.І. Культура міжнародного спілкування і професійна етика: Підручник. Чернівці: ЧНТУ, 2017. 292 с.

29. Юсеф Н. Політичні пріоритети розвитку Близького Сходу в контексті глобальних процесів. *Політичний менеджмент*. № 4. 2008. С. 163-171. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/yusef_politychni.pdf

30. Яворська Г.М. «Щодо сучасних тенденцій розвитку ситуації на Близькому Сході». *Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень*. 02.01.2013. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/schodo-suchasnikh-tendenci-rovitku-situacii-na-blizkomu>

31. Якубович М. Арабський світ: Магічна культура чи втрачена цивілізація? *Тиждень.ua*. 8 червня 2017. URL: <https://tyzhden.ua/arabskyj-svit-mahichna-kultura-chy-vtrachena-tsyvilizatsiia/>

32. Якубович М. Східні «голоси». Що пишуть арабські ЗМІ про Україну. *Тиждень.ua*. 16 Грудня 2016. URL: <https://tyzhden.ua/skhidni-holosy-shcho-pyshut-arabski-zmi-pro-ukrainu/>

33. Amin S. Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues? *Journal of world-systems research. Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein*. Part II., vi, 3, fall/winter 2000, p. 582- 622. URL: <http://jwsr.ucr.edu>.

34. Berry H., Guill  n M., Hendi A. Is the world becoming smaller? Globalization and convergence across countries. February 2012. URL: <http://www.sas.upenn.edu/~hendias/research.html>.

35. Facebook and YouTube use automation to remove extremist videos, sources say. *The Guardian*. 25.06.2016. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2016/jun/25/extremist-videos-isis-youtubefacebook-automated-removal>
36. Fairfield, H., Wallace, T., Watkins, D. How ISIS Expands. *The New York Times*. 21.05.2015. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2015/05/21/world/middleeast/how-isis-expands.html>
37. Firebaugh G., Goesling B. Accounting for the Recent Decline in Global Income Inequality. *American Journal of Sociology*. 2004. September – Number 2 (110). P. 283-312. URL: <http://ucatlas.ucsc.edu>.
38. Foster, Alice. Terror attacks timeline: From Paris and Brussels terror to most recent attacks in Europe. *Express*. 18.08.2017. URL: <http://www.express.co.uk/news/world/693421/Terror-attacks-timeline-France-BrusselsEurope-ISIS-killings-Germany-dates-terrorism>
39. Global Wealth Report 2022. *Credit Suisse*. URL: [https:// www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html](https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html).
40. Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers. London: Unwin Hyman Ltd. 1987. 704 p.
41. Korzeniewicz R., Moran T. World Inequality in the Twenty-First Century: Patterns and Tendencies. *Chapter forthcoming in The Blackwell Companion to Globalization, edited by George Ritzer*. Oxford: Blackwell Publishers, 2006.
42. List of countries by GDP (nominal). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)).
43. List of countries by military expenditures. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_military_expenditures.
44. Niva S. Between Clash and Co-optation: U.S. Foreign Policy and the Specter of Islam. *The Middle East Report (Fall)*. 1998. p. 26–29. URL: <http://www.jstor.org/stable/3013406>
45. Ożarowski R. Globalization and The Arab World. URL: http://www.gulfnews.com/Opinion/editorial_opinion/region/10343966.html
46. Sallaheddin, Sinan. The priceless cultural sites ISIS destroyed. *American Magazine*. 22.06.2017. URL: <https://www.americamagazine.org/politicssociety/2017/06/22/priceless-cultural-sites-isis-destroyed>
47. SIPRI Yearbook 2022: Armaments, Disarmament and International Security. Oxford: Oxford University Press. 2022. 784 p.
48. Statistical Review of World Energy 2014 станом на 2013 рік. *CIA – The World Factbook*. URL: <https://www.cia.gov/>

49. Susanne Koelbl. «Nur ein Narr würde Washington vertrauen». *Spiegel*. 28.03.2022. URL: <https://www.spiegel.de/ausland/krieg-in-der-ukraine-warum-haelt-sich-saudi-arabien-aus-wladimir-putins-krieg-raus-a-41bcac0e-52a6-4e79-b079-8d6c9b512cb4>

50. Vegesh M., Palinchak M., Holonič J. Geopolitics: Ukraine, Europe, World (socio-political view). *Academic publishing Fairmont*. 2020. 249 p. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30843/1/geopolitics%20text%20with%20ISBN%20pre%20kniznicu.pdf>

51. Wade Robert. Hunter Inequality and globalization:comment on firebaugh and gosling. *eScholarship Repository*. 2006. URL: <http://repositories.cdlib.org/cgirs/CGIRS-2004-10>.

52. Zahlan A. Technology: A Disintegrative Factor in the Arab World. Middle East Dilemma. The Politics and Economics of Arab Integration / Edited by Michael Hudson. New York, Columbia University Press. 1999. P. 156–164.